

<https://liar.ui.ac.ir/?lang=en>

Literary Arts

E-ISSN: 2322-3448

Document Type: Research Paper

Vol. 14, Issue 4, No.41, Winter 2023, pp.59-90

Received: 28/10/2022 Accepted: 14/02/2023

A Critical Analysis of Persian Manuals of Writing and Editing (Case Study: Punctuation Marks)

Aliakbar Ahmadi Darani*

Associate Professor of Persian Language and Literature, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Letters and Humanities, University of Isfahan, Isfahan, Iran

aa.ahmadi@ltr.ui.ac.ir

Tannaz Karamatian Fard

MA Graduate of Persian Language and Literature, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Letters and Humanities, University of Isfahan, Isfahan, Iran

tannaz.karamatian@gmail.com

Abstract

As the Iranian printing industry entered its modern era in the 1950s, manuals of style began to flourish with sets of writing and editing guidelines for correct punctuation and text formatting. Over time, the writing symbols have increased in number, and manual organizers have tried to make their guidelines inclusive by proposing new rules and usages for the symbols. Nowadays, a great number of such manuals are publicly accessible, but there is hardly any novelty or difference from the past in them. Besides, no attempts have been made to accurately evaluate or criticize the proposed orthographic signs and symbols and the tips on how to use them. To fill the gap, the present study examines eighteen commonly used writing style manuals through a descriptive-analytical method. The aim is to shed light on the contradictions within the individual manuals and among them, the differences in the various symbols, the additions and deletions. This is a just and fair task of evaluation done with a bulk of examples as proofs and evidence. Each section of the research ends up with some suggestions about how to revise the set-up of guides and manuals on writing so as to reduce the inconsistencies and eliminate the textual inexpressiveness that stems from the wrong use of punctuation marks. The number of such marks presented in this study is kept as low as possible because too many suggestions would make it hard for editors and users to discreetly select and apply the intended marks.

Introduction

*Corresponding author

Ahmadi Darani, A., & Karamatian Fard, T. (2023). Critical analysis of manuals of style for writing and editing Persian texts: A case study of punctuation marks. *Literary Arts*, 14(4), 59-90.

2322-3448 / © 2023

This is an open access article under the BY-NC-ND/4.0/ License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

<https://doi.org/10.22108/liar.2023.135551.2198>

<https://dorl.net/dor/20.1001.1.20088027.1401.14.4.2.4>

Coinciding with the birth of the publication industry, more precisely in the wake of 1330 AH, manuscript editions using mechanics of writing, more particularly punctuation marks, increased significantly prior to publication at academic centers and publishing industries. The importance of this issue inspired many editors and authors to compile manuals and dedicate a section in books with the general title of *mechanics of writing* to explicate the use of punctuation marks. Considering existing multifarious and diverse manuals, and the paucity of studies on such writings (more significantly, the punctuation marks), the present study aims to analyze the aforementioned texts and uses of punctuation marks to highlight obscurities and provide a review and critical study of opposing views, in the hope of improving text consistency.

Materials and Methods

Taking an analytical and critical method, the present study reviews 18 conventional manuals which have examined punctuation marks. It also evaluates the internal contradictions, and variety of views, and then moderately touches on excessive adherence to rules, with all examples and evidence in their texts. The concluding section provides suggestions on differences that would likely foreground revision of given manuals and eliminate dispersed editing methods and the conceptual incompetency caused by inappropriate uses of punctuation marks.

Research Findings

There were varied opinions on using the question mark in several specific cases, and several punctuation marks for a particular purpose, such as 1) Interrogative sentences inferring a rhetorical question, 2) Interrogative sentences used for inquiries or polite requests, 3) Recurring use of question marks, and 4) Question marks inserted in brackets. The following presents the frequent uses of question marks: 1) closing direct question sentences, and 2) adding in parentheses to shed doubt on the author's intention or ambiguity of the text and in hooks to highlight the author's sense of doubt or cited textsee

Exclamations were also treated differently; either following 1) an exclamatory sentence, 2) sounds, 3) within the parentheses, and 4) coupled with a question mark. There are different views, which are subject to criticism, on using periods that may appear either in imperative sentences or conventional abbreviations. In this sense, there are several possible uses to consider a period: 1) at the end of declarative and imperative sentences, 2) short answers, 3) abbreviations, 4) indirect questions, 5) at the end of citations within the text or at the end of the text, 6) separating parts of web addresses, 7) at the end of a direct quotation, and 8) following quotation marks.

There are diverse views and ambiguities concerning the use of semicolons such as 1) followed by parallel pairs separated by 'and' (*wa*), 2) conjunctions such as because (*zirā*), or however (*ammā*), 3) separating options (when each of the options are separated by a semicolon and the final point takes a period). It can be thus regarded that semicolons are followed by linking words such as because (*zirā*), however (*ammā*), but (*walī*), therefore (*banābarīn*), while (*dar ḥālī kih*), hence (*dar natījah*), for instance (*barāy-i mithāl*), meaning (*ya'nī*), in this sense (*az īn rūy*), in a way that (*bi ṭūrī kih*), within the separate components of a general category (while each segment is separated by a semicolon and the final point ends with a period), in-text citations to two or more sources, within conditional sentences or sentences consisting multiple commas, within seemingly independent sentences that are semantically interrelated.

Exploring how manuals refer to the uses of commons, the researchers noticed the specific differences 1) among parallel words, 2) following and followed by the post-positioned particle in Persian *rā*, 3) following the subject, 4) following short answers, and 5) following that (*kih*). The study shows that commas are prevalently used 1) following an exclamatory sentence, 2) between the dependent and independent sentences (when the

dependent clause precedes the main clause, a comma is used and when the independent clause precedes the dependent clause, a semicolon is applied), 3) among parallels, 4) between the phrase and similar sentences, 5) in either part of an exclamatory sentence, non-restrictive clause, or appositions, 6) between two repeated words, 7) following adverbial clauses at the beginning of the sentence, 8) replaced for nouns and verbs, 9) for clarification, and 10) to separate addresses, sources, numbers, surnames and names, bookstiles, and author's names.

Discussion of Results and Conclusion

The substantial issues observed in consulted manuals include the use of examples rather than evidence, the incongruity between uses and examples to support suggested punctuation marks and their uses, ambiguities or content incompetency in using mechanics and providing an amalgam of rhetorical and grammatical points. Writing mechanics eliminate mistakes ambiguities and improve proper understanding of the text; however, excessive use of punctuation marks which also consists of diverse instances or suggestions, and discourages users to adhere to conventions. It is noteworthy that punctuation marks ought to be applied on the account of textual and contextual perquisites, though there might be exceptions given the rules and conventions of every punctuation mark. To eliminate obfuscations, it is suggested to include an introductory section in glossaries and encyclopedias, indicating compilers' preferences for applied punctuation marks. It is also recommended to consider the denotative aspect of punctuation marks in particular sciences, as some marks convey a significant meaning in specific areas of knowledge.

Keywords: Editing, Writing Style Manuals, Punctuation Marks, Editor.

References

- Adib Soltani, M. Sh. (1995). *Guide for preparing the book*. Tehran: Elmi va Farhangi Publication.
- Afshar, I. (2001). Three points. *Baharestan Letter Journal*, 2(2), 35-40.
- Amini, S. K. (2018). *Rules for writing administrative correspondence*. Tehran: Public Administration Education Center.
- Anvari, H., & Aali Abbasabad, Y. (2006). *Sokhon spelling culture*. Tehran: Sokhan Publication.
- Arianpour, A. H. (1999). *Research method*. Tehran: Gostareh Publication.
- Farshidvard, Kh. (1962). The sign of wonder or the sign of emotions. *Book Guide Journal*, 6(5), 529.
- Fotouhi, M. (2014). *Code of writing*. Eleventh Edition. Tehran: Sokhan Publication.
- Gholamhosseinzadeh, Gh. (2018). *Editing guide*. Thirteenth Edition. Tehran: Samt Publication.
- Harri, A. (2015). *Code of scientific writing*. Seventh Edition. Tehran: Chapar Publication.
- Hashemi, M. M., & Khandaghabadi, H. (2019). *Encyclopedia and encyclopedia writing of history methods and examples*. Tehran: Ketab Marja Publication.
- Hosseini, Sh., Nazari, A., & Mirzaei Al-Hosseini, M. (2016). The role of contemporary punctuation in understanding the verses of the holy Qur'an (Case study discussion: Two hyphens - - and the objectionable sentence). *Journal of Literary-Quranic Researches*, 2(5), 1-19.
- Jahanbakhsh, J. (2011). *Text correction guide*. Tehran: Miras-e Maktoub Publication.
- Kakhi, M. (2002). *Writing method*. Fourth Edition. Tehran: Amirkabir Publication.
- Khaki, M (2021). *Guidebook of great Islamic encyclopedia*. Tehran: Center for the Great Islamic Encyclopedia.
- Mayel Heravi, N. (2000). *History of copying and critical correction of manuscripts*. Tehran: Museum Library

and Islamic Parliament Document Center.

- Mirhashemi, T. (2016). Investigating the role of punctuation marks in Nimaie poems of Mehdi Akhavan-Sales. *Journal of Poetry Research*, 3(9), 1-24.
- Nasrollahi, Y (2019). Criticism of writing and editing books. *Critical Research Journal of Humanities Texts and Programs*, 4(20), 399-412.
- Nikobakht, N., & Ghasemzadeh, S. A. (2011). *Knowledge of punctuation in Persian script*. First Edition. Tehran: Cheshmeh Publication.
- Safi, Q. (2011). *Rules of writing and editing*. Sixth Edition. Tehran: Arasbaran Publication.
- Samiei Gilani, A. (2019). *Written and edited*. Nineteen Edition. Tehran: Samt Publication.
- Solhjoui, A. (2019). *Editing notes*. Seventh Edition. Tehran: Markaz Publication.
- Yahaghi, M. J., & Naseh, M. M. (2017). *Guide to writing and editing*. Thirty-Second Edition. Mashhad: Behnashr Publication.
- Zulfaqari, H. (2019). *Editing and proofreading training*. Fifth Edition. Tehran: Alam Publication.

نقد و تحلیل شیوه‌نامه‌های نگارش و ویرایش فارسی (مطالعه موردی: نشانه‌گذاری)

علی‌اکبر احمدی دارانی، دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

aa.ahmadi@ltr.ui.ac.ir

طناز کرامتیان فرد، دانش‌آموخته کارشناسی ارشد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

tannaz.karamatian@gmail.com

چکیده

پس از رواج صنعت چاپ به صورت مدرن از دهه سی شمسی به این سو، شیوه‌نامه‌های فراوان و گوناگونی برای نشان‌دادن کاربرد درست علائم نگارشی (نشانه‌گذاری) تدوین شده است؛ با گذشت زمان، هم تعداد علائم نگارشی فزونی یافته است و هم نویسندگان شیوه‌نامه‌ها کوشیده‌اند، مسائل گوناگونی برای کاربرد هر یک از علائم نگارشی به مخاطبان پیشنهاد دهند تا چیزی از دایره شمول قواعد آنها بیرون نماند. اکنون انبوهی از شیوه‌نامه‌ها در دسترس همگان است، بی‌آنکه در بسیاری از آنها بتوان قاعده‌ای نو یا متفاوت با قواعد موجود قبلی یافت. این درحالی است که نقد و ارزیابی دقیقی درباره پیشنهاد‌های نویسندگان این شیوه‌نامه‌ها برای کاربرد علائم نگارشی منتشر نشده است. در پژوهش حاضر هجده شیوه‌نامه رایج که در آن به کاربرد علائم نگارشی پرداخته‌اند، به روش تحلیلی و انتقادی بررسی شده است؛ در ضمن آن، تناقض‌های درونی، اختلاف دیدگاه‌های نویسندگان و افراط و تفریط‌های آنان با رعایت اصل اعتدال، در قالب شاهدها و مثال‌های آنان نقد و ارزیابی می‌شود؛ در پایان هر بخش، درباره اختلاف‌ها، پیشنهادهایی ارائه شد تا زمینه‌ای برای بازنگری در تدوین شیوه‌نامه‌ها فراهم آید و با کاسته شدن تشبیه‌های ویرایش، نارسایی‌های مفهومی ناشی از کاربرد نابجای علائم نگارشی نیز زدوده شود. گفتنی است در پژوهش حاضر سعی بر این است تا حد امکان از تعداد کاربردهای علائم نگارشی کاسته شود؛ زیرا افزایش پیشنهاد‌های نویسندگان شیوه‌نامه‌ها تشخیص کاربردها را برای ویراستاران و دیگر کاربران دشوار می‌کند.

کلید واژه‌ها: ویرایش؛ شیوه‌نامه‌های نگارش؛ نشانه‌گذاری؛ ویراستار

۱- مقدمه

هم‌زمان با شکل‌گیری صنعت چاپ به‌صورت مدرن از ابتدای دهه سی شمسی و ضرورت ویرایش متون پیش از چاپ، توجه به علائم نگارشی اهمیت ویژه‌ای یافت؛ در نتیجه به‌طور خاص به موضوع «نشانه‌گذاری» در حوزه ویرایش توجه شد و همچنان نشانه‌گذاری در کانون توجه مراکز دانشگاهی و صنعت چاپ و نشر است. اهمیت این موضوع، ویراستاران و نویسندگان بسیاری را برانگیخت تا شیوه‌نامه‌هایی تدوین کنند و بخشی را در ضمن این کتاب‌ها با عنوان «نشانه‌گذاری» به کاربرد علائم نگارشی اختصاص دهند. اکنون با توجه به تنوع و تکثر شیوه‌نامه‌ها و نبود هیچ نقد و ارزیابی بر آنها (به‌طور خاص علائم نگارشی) کوشش شده است تا نقد و تحلیلی بر این شیوه‌نامه‌ها و جاهای کاربرد علائم نگارشی صورت گیرد تا ضمن برجسته‌کردن ابهام‌های به‌وجودآمده، اختلاف دیدگاه‌های موجود نیز نقد و بررسی شود تا از میزان کاربردهای این علائم کاسته شود و بتوان به یکدستی در کاربرد علائم نگارشی نزدیک شد. گفتنی است، در بررسی کاربرد علائم نگارشی، تنها آن دسته از اختلاف دیدگاه‌هایی نقد و بررسی شده است که نویسندگان برای یک کاربرد مشخص (گاه بدون ذکر دلیل) چندین نشانه پیشنهاد داده یا گاهی نیز دیدگاه‌های متفاوتی برای کاربرد علائم نگارشی مطرح کرده‌اند؛ آن دسته از کاربردهایی که اختلاف دیدگاه‌های فراوان و چشمگیری بین نویسندگان مطرح نشده بود و یا آن اختلاف دیدگاه‌ها درخور ارزش‌گذاری نبود، از دایره نقد و بررسی کنار گذاشته شد. در پژوهش حاضر ۴۶ شیوه‌نامه تدوین‌شده در حوزه آیین نگارش و ویرایش با در نظر گرفتن اولویت تاریخی آنها (از قدیم به جدید) ^۱ بررسی شد و بنابه دلایلی تعدادی از منابع از دایره تحقیق کنار گذاشته شد. ^۲ سرانجام با در نظر گرفتن ملاک‌های زیر، ۱۸ شیوه‌نامه انتخاب شد: ۱) شیوه‌نامه‌هایی که نویسندگان سرشناس دارند و تجربه‌های فراوان در حوزه نگارش و ویرایش کسب کرده‌اند و نظرهای آنان مقبول جامعه دانشگاهی قرار گرفته و شیوه‌نامه‌هایشان در چاپ‌های متعددی منتشر شده است؛ مانند آریانپور، یاقعی و ناصح، سمیعی‌گیلانی، فتوحی، ذوالفقاری؛ ^۲ شیوه‌نامه‌هایی که در مؤسسات معتبری مانند «سمت»، مرکز دایره‌المعارف بزرگ اسلامی و سخن چاپ شده است؛ مانند خاکی، هاشمی؛ ^۳ شیوه‌نامه‌هایی که در موضوعی خاص با دیگر شیوه‌نامه‌ها متفاوت هستند؛ مانند غلامحسین‌زاده، کاخی (شیوه نگارش)، مایل‌هروی؛ ^۴ شیوه‌نامه‌ای که محل رجوع افراد مختلف است و گویا اولین باری است که این نشانه‌ها در فرهنگ لغت «مدخل» شده‌اند؛ مانند انوری؛ ^۵ شیوه‌نامه‌هایی که به نکته‌ای خاص و نادر درباره نشانه‌گذاری اشاره کرده‌اند؛ مانند امینی، کاخی (شیوه نگارش)، مایل‌هروی، فتوحی، نیکویخت و قاسم‌زاده.

۱-۱ پیشینه پژوهش

تاکنون پژوهشی درباره نقد و تحلیل همه کاربردهای علائم نگارشی منتشر نشده است. فقط خسرو فرشیدورد (۱۳۴۱) در مقاله‌ای با عنوان «نشان شگفت یا نشان عواطف»، در پی اثبات این مسئله است که تعبیر «علامت تعجب» یا «نشان شگفت» که برای این علامت «!» انتخاب شده است، مناسب به نظر نمی‌رسد و حق مطلب را ادا نمی‌کند.

۲- بحث اصلی

تعداد علائم نگارشی به‌کاررفته در شیوه‌نامه‌ها ۴۰ علامت است که در این پژوهش ۱۱ نشانه پراتنز، خط فاصله، دونقطه، سه‌نقطه، قلب، گیومه، نشان پرسش، نشانه عاطفی، نقطه، نقطه‌ویرگول، ویرگول به‌ترتیب الفبای فارسی نقد و بررسی شد؛ ^۳ زیرا برای این علائم، کاربردهای گوناگونی پیشنهاد شده که نشان‌دهنده اختلاف دیدگاه نویسندگان شیوه‌نامه‌هاست و به تعداد ۲۹ علامت مانند دو کاما / دو ویرگول (،،)، دو ویرگول بالا (،،)، یک هلال / تک‌کاما / پراتنز فرد (،)، کمان شکسته (< >)، چند نقطه (.....)، ابرو (~)، آپستروف / ویرگول بالا (‘)، ایرانیک / ایتالیک، ایضاً (‘‘)، پیکان (→ ←)، تیک / چک مارک (✓)، خط بلند (—)، خط مورب (/)، دو خط مورب کنار هم (//)، دو ممیز (/.../)، خط مایل بلند به چپ (↖)، خنجر یا

چلیپا († ‡)، دو خط موازی (||)، دو خط فاصله (- -)، دو ستاره (* *)، سه ستاره (***)، ستاره (*)، رادیکال (√)، آکلاذ ({})، نکته اصلی (□)، نشان پاراگراف (§)، گوشه/ پراتنز شکسته/ دو کمان شکسته (>..<) / مساوی (=) / خط ممتد (____) به دلیل محدود بودن و نبود اختلاف در کاربردهای آنها از دایره تحقیق بیرون نهاده شد.

۱-۲ پراتنز ( )

این نشانه معادل‌هایی مانند دو هلال، دو ابرو، دو کمان، دو قوس، گریزنا یا کمان، کیهان، نشان حشو و معترضه دارد.

جدول شماره ۱: نام‌های دیگر پراتنز

نویسندگان	آریابهور	یاحقی و ناصح	ادیب سلطانی	امینی	کاخی	غلامحسین زاده مایل هروی	صافی	انوری	فتوحی	ذوالفقاری	خاکی	بزرگ‌بخت و قاسم‌زاده
نشانه	گریزنا/ کمان			نشان حشو و معترضه/ دوقوس			کیهان		کمانک	کمانک		دو کمان دو هلال دو ابرو
صفحه	۷۴			۲۲۴			۱۰۹		۴۹	۴۱		۵۸

تعداد کاربردهای پیشنهادشده (بدون در نظر گرفتن تبصره‌ها) از ۱ تا ۱۵ کاربرد متغیر است.

جدول شماره ۲: تعداد کاربردها

نویسندگان	آریابهور	یاحقی و ناصح	ادیب سلطانی	امینی	کاخی	سمعی گیلائی	جهان‌بخش	غلامحسین زاده مایل هروی	حرفی	صافی	انوری	فتوحی	صلح جو	ذوالفقاری	خاکی	بزرگ‌بخت و قاسم‌زاده	هاشمی	
کاربردها	۱۱	۱۱	۵۵	۷۷	۴۴	۲۲	-	۲۲	-	۶۶	۳۳	۶۶	۸۸	-	۷۷	۷۷	۱۱۵	۴۴

پراتنز جزو نشانه‌های جداساز است و برای توضیحات فراتر از متن به کار می‌رود. از آنجایی که عبارت داخل پراتنز جزو ساختار اصلی جمله نیست، حذف کردن آن به جمله آسیبی نمی‌رساند. در بررسی کاربردها، انتقادهای و ابهام‌هایی در دیدگاه‌های نویسندگان به شرح زیر دیده شد:

- «در صورتی که در داخل جمله‌ای پراتنز موجود باشد، معمولاً باید بتوان پراتنز را برداشت و جمله پراتنزی را در داخل دو ویرگول یا دو خط نهاد، بدون اینکه در جمله دستکاری دستوری دیگری لازم باشد یا از نظر فکری سکنه‌ای ایجاد شود» (ادیب سلطانی، ۱۳۷۴: ۹۶).

■ به نظر می‌رسد، چنین دیدگاهی در همه مثال‌های نویسنده اجراکردنی نیست: برای نمونه:

- «قاسم، که تازه از هایدلبرگ برگشته بود (و از جریان‌های اخیر خبر نداشت)، با قیافه بهت‌زده از حضار توضیح خواست» (همان: ۹۶).

■ در مثال فوق، به دلیل وجود حرف عطف «و» نمی‌توان با حذف پراتنز از جمله، قبل از «و» ویرگول گذاشت.

- «گازهای بی‌اثر، که «نجیب» نیز نامیده می‌شوند (یعنی هلیوم، آرگون، گزنون یا «کسه‌نون»، کریپتون، رادون)، گروه صفر جدول دوره‌ای عنصرها، یا جدول مندلیف، را تشکیل می‌دهند» (همان: ۹۶).

■ در این مثال به دلیل وجود کلمه توضیحی «یعنی» نمی‌توان از نشانه ویرگول یا خط تیره استفاده کرد؛ زیرا در چنین شرایطی به دلیل وجود نشانه‌های کلیدی (یعنی) از نقطه ویرگول استفاده می‌شود؛ بنابراین با توجه به مثال‌های فوق دیدگاه ادیب سلطانی را نمی‌توان پذیرفت؛ شاید مقصود او جمله‌های معترضه بوده است که در این صورت بهتر بود، دیدگاه خود را به جمله‌های معترضه محدود می‌کرد. گرچه در این حوزه هم (جملات معترضه) نویسندگان نشانه‌های متفاوتی پیشنهاد داده‌اند؛ مانند ویرگول، خط تیره و پرانتز؛ بنابراین می‌توان بدین صورت جمله را اصلاح کرد:

گازهای بی‌اثر (= هلیوم، آرگون، گزنون یا «کسه‌نون»، کریپتون، رادون) که نجیب نامیده می‌شوند، گروه صفر جدول دوره‌ای عنصرها یا جدول مندلیف، را تشکیل می‌دهند.

- «باید توجه داشت که آوردن مطالب داخل پرانتز زمانی شایسته است که ذکر آن ضروری باشد» (ذوالفقاری، ۱۳۹۹: ۴۱).

■ با توجه به اینکه عبارت‌های پرانتزی را می‌توان از جمله حذف کرد، پس ضرورتی برای ذکر آن وجود ندارد. اختلاف دیدگاه‌هایی در بخش‌هایی خاص بین نویسندگان دیده شد و گاهی چندین نشانه برای یک کاربرد پیشنهاد شده بود؛ از جمله اختلاف دیدگاه‌ها عبارت است از:

۱) در معنی کلمه‌ها، به جای لفظ یعنی (دو نقطه، پرانتز به همراه نشانه مساوی): اگر معنی کلمه در یک عبارت، جمله یا ترکیب به کار رفته باشد، می‌توان از نشانه پرانتز استفاده کرد و اگر معنی آن کلمه به تنهایی و خارج از بافت جمله آمده باشد، بهتر است از نشانه دو نقطه استفاده کرد؛ مانند «روغن ورد: گل سرخ» (سمیعی گیلانی، ۱۳۹۹: ۳۰۴). «وی در غره (اول) ماه شعبان به دنیا آمد» (نیکویخت و قاسم‌زاده، ۱۳۹۱: ۶۰). در همین باره جا دارد به نکته‌ای دیگر اشاره کرد؛ طبق مثالی که یاحقی و ناصح در ذیل کاربردهای نقطه ویرگول ذکر کرده‌اند - «بسم‌الله‌الرحمن‌الرحیم؛ به‌نام خداوند بخشنده بخشایش‌گر. / عمل هر فردی در گرو نیت اوست؛ إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ» (یاحقی و ناصح، ۱۳۹۷: ۷۶) - گویا بر این باور هستند که پیش از کلمه «یعنی» می‌توان از نقطه ویرگول استفاده کرد. در آیه و ترجمه آن، مفهوم کلمه «یعنی» پنهان است و به دنبال آن هم نظرهای متفاوتی نویسندگان در روبه‌رو شدن با کلمه «یعنی» بیان کرده‌اند که می‌توان در بین آیه و ترجمه آن به جز نشانه نقطه ویرگول، از دو نقطه یا پرانتز هم استفاده کرد؛ به همین سبب پیشنهاد می‌شود آیه‌های قرآنی را درون پرانتز گل‌دار قرار داد که در این صورت نیازی به درج هیچ نشانه‌ای در بین آیه و ترجمه نیست.

۲) درج نشانه نقطه داخل یا خارج از پرانتز: در این باره باید وجه جمله قبل از پرانتز را در نظر گرفت؛ زیرا قراردادن نشانه نقطه بعد از پرانتز، گویای این معنی است که نشانه نقطه برای هر دو جمله (جمله قبل پرانتز و عبارت پرانتزی) در نظر گرفته شده است. این درحالی است که درج نقطه در داخل پرانتز بدین معنی است که فقط عبارت پرانتزی مدنظر است؛ بنابراین با در نظر گرفتن جمله قبل، اگر از نظر مفهومی هر دو جمله یکسان باشند، (مثلاً هر دو خبری) بهتر است، نقطه بیرون پرانتز قرار گیرد؛ اما اگر دو جمله از نظر مفهومی متفاوت باشند، مثلاً جمله قبل پرانتز، سؤالی و عبارت پرانتزی، خبری باشد، در چنین شرایطی، نقطه درون پرانتز قرار می‌گیرد؛ زیرا بدین معنی است که نقطه تنها به عبارت پرانتزی اختصاص دارد.

۳) استفاده از پرانتزهای متوالی (قلاب، خط فاصله، پانوش، اندازه قلم متفاوت از متن اصلی): در چنین شرایطی به نظر بیشتر نویسندگان «قلاب» پذیرفتنی است؛ البته باید این نکته را مدنظر قرار داد، در هر صورتی دو نشانه (پرانتز و قلاب) بدون فاصله پشت سر هم نیامده باشند و همچنین در هر نشانه‌ای استثنایی می‌تواند وجود داشته باشد. مانند

«در این میان تیر قاپوق یا دار را از سبزه‌میدان به میدانی در جنوب شهر (جلو دروازه نو [میدان اعدام بعدی و میدان خیام فعلی]) بردند» (خاکی، ۱۴۰۰: ۱۲۵).

۴) جمله‌های معترضه (ویرگول، خط تیره، پرانتز): با توجه به مثال‌هایی که بیان شده است، اینطور می‌توان استدلال کرد که

گاهی عبارت‌های توضیحی بدون حرف ربط «که» بیان می‌شوند و دراصل یک توضیح اضافی است که در این صورت شایسته است از پرانتز استفاده کرد. مانند «الفبای اوستایی (مشمول بر ۴۴ حرف) از ساده‌ترین الفباهای جهان است» (یاحقی و ناصح، ۱۳۹۷: ۸۱). گاهی در عبارت‌های توضیحی حرف ربط «که» دیده می‌شود که در چنین شرایطی، به دلیل وجود حرف ربط «که» نیازی به استفاده از پرانتز نیست. مانند «اکبر (که هنوز نفس نفس می‌زد) به گوشه‌ای نشست و گفت: ...» (خاکی، ۱۴۰۰: ۱۲۴).

۵) عبارت‌های توضیحی (ویرگول، پرانتز): عبارت‌های توضیحی به گونه‌ای خاص است و برای آن، دو نشانه «ویرگول، پرانتز» در نظر گرفته شده است؛ بنابراین استفاده از نشانه ویرگول با توجه به استدلال‌های اشاره شده در بخش ویرگول، پذیرفتنی نیست و در نشانه پرانتز هم باید وجود حرف ربط «که» را در جمله مدنظر قرار داد. اگر چنین حرفی در جمله توضیحی موجود نباشد، می‌توان از پرانتز استفاده کرد و در صورت وجود حرف ربط «که» استفاده از پرانتز پذیرفتنی نخواهد بود.

با در نظر گرفتن اختلاف‌ها، تعداد کاربردهایی که می‌توان برای این نشانه در نظر گرفت، چنین است: ۱) آوردن توضیحات اضافی (تاریخ، معنی کلمه، معادل کلمه، تلفظ کلمه، ذکر منبع، ارجاع‌ها، عبارت‌های دعایی، عبارت‌های توضیحی و حروف اختصاری)؛ ۲) توضیحات لازم برای مقوله‌های دستوری.

۲-۲ خط فاصله (-)

خط تیره، خط کوتاه، نیم خط یا پیوست‌نما معادل‌های دیگر خط فاصله‌اند.

جدول شماره ۳: نام‌های دیگر خط فاصله

نویسندگان	آریانپور	یاحقی و ناصح	ادیب سلطانی	امین	کانخی	غلامحسین زاده	مایل هروی	صافی	انوری	فتوحی	ذوالفقاری	خاکی	بیکریخت و قاسم‌زاده
نشانه		تیره				خط کوتاه	خط تیره	نیم خط / پیوست نما		تیره			
صفحه		۸۲				۶۶	۴۹۶	۱۱۰		۵۱			

جدول شماره ۴ الف: تعداد کاربردها

نویسندگان	آریانپور	یاحقی و ناصح	ادیب سلطانی	امین	کانخی	سمعی گیلائی	جهان‌بخش	غلامحسین زاده	مایل هروی
کاربردها	بازنما یا خط ۴	۹	خط ۱۰	خط پیوند یا تفکیک ۳	تیره یا خط فاصله ۹	نیم خط ۲	۱	۲	۱
	پیوست‌نما یا نیم خط ۴		نیم خط یا نشانه پیوند ۱۳	نیم خط یا خط فاصله ۸	تیره کوتاه یا خط وصل ۴	خط ۶			

جدول شماره ۴ ب: تعداد کاربردها

شماره	تیره کوتاه	خط فاصله ۸	تیره بلند ۷	خط ربط یا پیوند ۷	تیره بلند ۳	۹	-	۷	خط ۳	۳	خط فاصله کوتاه ۶
۱	تیره کوتاه	خط فاصله ۸	تیره کوتاه ۸						نیم خط ۲		خط فاصله بلند ۹
۷	تیره بلند ۷	خط ربط یا پیوند ۷	تیره بلند ۳			۹		۷	خط ۳	۳	خط فاصله کوتاه ۶

همانطور که در جدول شماره ۴ الف و ب دیده می‌شود، در تعدادی از شیوه‌نامه‌ها نشانه خط فاصله در کنار نشانه دیگر مطرح شده است و دو نشانه را با معادل‌ها و کاربردهای متفاوت از یکدیگر متمایز کرده‌اند؛ این خود (تیره کوتاه، تیره بلند) به بروز اختلاف دیدگاه‌هایی در جمله‌های معترضه، گفت‌وگوی میان اشخاص، به‌جای کلمه «تا، به»، لکنت زبان، شماره‌گذاری و دسته‌بندی‌های بدون عدد یا حروف یا در آغاز بندهای بدون شماره انجامیده است؛ مثال:

- «برای مجزآکردن جمله یا عبارت معترضه: پیغمبر اکرم - صلی الله علیه و آله و سلم - می‌فرماید: ...» (یاحقی و ناصح، ۱۳۹۷: ۸۲)؛ - «برای قطع کردن مطلب. قید جمله معترضه: مبارزه اجتماعی - راستی چه نعمتی است مبارزه اجتماعی - مرا از دغدغه‌های شخصی نجات داد» (آریانپور، ۱۳۷۸: ۷۲)؛ - «در آغاز سطر مکالمه میان اشخاص به‌جای نام گوینده: - الو! آقای شیرازی؟ - بله، بفرمایید. - سلام. من منوچهری هستم.» (فتوحی، ۱۳۹۳: ۵۱)؛ - «برای گفت‌وگوی دو نفری: - او را دیدی؟ - نه» (ادیب‌سلطانی، ۱۳۷۴: ۱۰۲)؛ - «به معنی «تا» در بین دو عدد به کار می‌رود؛ مانند: ساعت ۸-۱۰ درس دارم» (غلامحسین‌زاده، ۱۳۹۸: ۶۸)؛ - «به‌جای تا و به در بیان فواصل زمانی و مکانی و مقداری: فروردین - خرداد ۱۳۶۳/ قطار سریع‌السیر تهران - مشهد» (سمیعی‌گیلانی، ۱۳۹۹: ۳۰۳).

■ نشانه‌های تیره کوتاه یا بلند، تفاوت‌های معنایی و مفهومی پدید نمی‌آورند و ارزش یکسانی در متن دارند؛ پس ضرورتی ندارد که نشانه خط فاصله را با دو عنوان یا حتی سه عنوان متفاوت و به همراه کاربردهای خاص در نظر گرفت؛ زیرا افزایش تعداد کاربردها را برای یک نشانه خاص در بر خواهد داشت و این خود، کار تشخیص را برای ویراستاران دشوار می‌کند؛ برای مثال، در دو طرف جمله‌های معترضه چه تیره کوتاه قرار گیرد و چه تیره بلند از نظر مفهومی تفاوتی ایجاد نمی‌کند؛ بنابراین بهتر است، در بین تیره کوتاه و تیره بلند تفاوتی در نظر گرفته نشود؛ در واقع همه عنوان‌هایی که نویسندگان برای آنها در نظر گرفته‌اند، در ذیل نشانه خط فاصله قرار داد و به‌دنبال آن همه کاربرد را هم ذیل همین نشانه می‌توان درج کرد؛ گویا یک استثنا در این حوزه راه پیدا می‌کند، بدین صورت که گاهی در علوم و رشته‌هایی تخصصی هریک از این نشانه‌ها با معنای خاصی همراه است؛ مانند تقطیع هجا در علم عروض یا گاهی اوقات به‌کارگیری هریک از این نشانه‌ها (تیره کوتاه، تیره بلند) در جدول‌ها، متضمن مفهومی متفاوت است؛ در این شرایط همانطور که گفته شد، به‌دلیل تفاوت معنایی ایجادشده در علمی خاص بهتر است هر نشانه در جایگاه خاص خود به کار رود.

۳-۲ دو نقطه (:)

این نشانه معادل‌هایی چون هشدارنما، شرح، برشماری دارد.

جدول شماره ۵: نام‌های دیگر دونقطه

نویسندگان	آریانپور	یاحقی و ناصح	ادیب سلطانی	امینی	کاخی	غلامحسین‌زاده	مایل هروی	صافی	انوری	فتوحی	ذوالفقاری	خاکی	نیکوبخت و قاسم‌زاده
نشانه	هشدارنما			شرح/ برشماری/ هشدارنما				هشدارنما					
صفحه	۷۰			۲۱۵				۱۰۸					

تعداد کاربردها (بدون شمارش تبصره‌ها) از ۲ تا ۱۴ کاربرد متغیر است:

جدول شماره ۶: تعداد کاربردها

دو نقطه	آریانپور	یاحقی و ناصح	ادیب سلطانی	امینی	کاخی	سمیعی گیلانی	جهان بخش	غلامحسین‌زاده	مایل هروی	حرری	صافی	انوری	فتوحی	صلح جز	ذوالفقاری	خاکی	نیکوبخت و قاسم‌زاده	هاشمی
کاربردها	۶	۴	۷	۵	۵	۵	۲	۶	۲	۸	۴	۳	۱۰	-	۶	۱۲	۱۴	۶

نشانه دونقطه برای شرح یا توصیف عبارت قبل استفاده می‌شود. مدت زمان مکث نشانه یادشده بیشتر از ویرگول و کمتر از نقطه - ویرگول است. دونقطه نشانه توضیح، نقل قول و دووجهی است. منظور از نشانه توضیح این است که به جای کلمه‌ها و عبارت‌های توضیحی (ازقبیل، مانند، نظیر، مثل و...) به کار می‌رود. نشانه نقل قول به این معناست که در نقل قول‌های مستقیم از این نشانه استفاده می‌شود. منظور از نشانه دووجهی این است که از یک‌سو نشانه جداسازی و ازسوی دیگر نشانه مکث موقت است (رک. نیکوبخت و قاسم‌زاده، ۱۳۹۱: ۵۱).

نویسندگانی مانند آریانپور، سمیعی گیلانی، ذوالفقاری، هاشمی یک مثال مشابه را در ذیل یکی از کاربردها بدین صورت مطرح کرده‌اند: - «قبل از مطلبی که به منزله تکرار یا توضیح مطلب پیش از آن است، قرار می‌گیرد. مانند چاره‌ای جز مبارزه نداریم: راه دیگری نیست» (آریانپور، ۱۳۷۸: ۷۱).

- «پیش از عبارت توضیحی در بیان یا تأیید مطلبی. مانند نتیجه این حادثه دور از انتظار بود: دولت استعفا داد» (سمیعی گیلانی، ۱۳۹۹: ۳۰۱).

- «پیش از عبارت توضیحی در بیان یا تأیید مطلبی، یا قبل از تفصیل حکمی که به‌اجمال به آن اشاره شده است یا برای ذکر دلیل کاری. مانند نتیجه این حادثه دور از انتظار بود: دولت استعفا کرد» (ذوالفقاری، ۱۳۹۹: ۳۴).

- «برای آوردن توضیح در بیان یا تأیید آنچه پیشتر ذکر شده است. مانند این حادثه نتیجه‌ای دور از انتظار به بارآورد: دولت استعفا کرد» (هاشمی، ۱۳۹۹: ۷۱۵).

■ در همه مثال‌های پیش‌گفته بهتر است، به‌جای دونقطه، از نقطه‌ویرگول استفاده کرد؛ زیرا در درجه اول با توجه به نشانه دونقطه که برای شرح مطلبی، نکته‌ای یا ارقامی به کار می‌رود، در هیچ‌یک از جمله‌های فوق شرحی داده نشده است و دوم اینکه بار معنایی جمله قبل کامل است و جمله دوم در معنا و مفهوم مرتبط با جمله اول است.

■ همه نویسندگان موافق هستند که بعد از کلمه «عبارت‌اند از» دونقطه گذاشته می‌شود؛ به‌جز خاکی و هاشمی. - «بعد از ترکیب «عبارت‌اند از» هرگاه آنچه پس از آن می‌آید، مفصل و برشمردنی باشد» (هاشمی، ۱۳۹۹: ۷۱۵). - «بعد از ترکیب «عبارت‌اند از»، هرگاه آنچه پس از آن می‌آید، مفصل و برشمردنی باشد» (خاکی، ۱۴۰۰: ۱۱۱).

■ این درحالی است که همه عبارت‌هایی که بعد از «عبارت‌اند از» می‌آید، مفصل و شمردنی است و به‌تبع آن انتظار می‌رود بعد از آن یک تقسیم‌بندی وجود داشته باشد و شرطی که دو نویسنده اخیر بیان کرده‌اند، جزء شرایط نادر و خاص نیست؛ به‌طور طبیعی جمله‌هایی که بعد از «عبارت‌اند از» می‌آید، شمردنی و مفصل هستند که خود از ویژگی ذاتی «عبارت‌اند از» به شمار می‌آید.

- امینی در ذیل یکی از کاربردها معتقد است «در نامه‌های بازرگانی پس از عنوان دونقطه گذارده می‌شود» (امینی، ۱۳۹۸: ۲۱۷).

■ از آنجایی که نامه‌ها انواعی دارد و منظور نویسنده به‌طور خاص «نامه‌های بازرگانی» بوده است، بهتر بود که ایشان منظور خود را از «نامه‌های بازرگانی» و شرایط درج نشانه‌ها را بعد از عنوان خطابی بیان می‌کرد.

اختلاف دیدگاهی در این مسئله خاص نیز دیده شد که چند نشانه برای یک کاربرد پیشنهاد شده است. از جمله اختلاف دیدگاه‌ها عبارت است از: ۱) بعد از عنوان خطابی نامه‌ها (دونقطه، ویرگول، نشانه عاطفی): در هیچ‌یک از شیوه‌نامه‌های یادشده، نویسندگان استدلالی برای به‌کارگیری ویرگول یا دونقطه بعد از عنوان خطابی نامه‌ها بیان نکرده‌اند و باتوجه به اینکه از نشانه دونقطه برای بیان شرح مطلبی استفاده می‌شود، پس در عنوان خطابی نامه‌ها با در نظر گرفتن چنین هدفی می‌توان از این نشانه استفاده کرد؛ برای مثال، «ریاست محترم بانک مرکزی: .....» از آنجایی که هدف در این جمله شرح درخواست بوده است، می‌توان از دونقطه استفاده کرد؛ همچنین می‌توان برای گذاشتن نشانه ویرگول چنین استدلال کرد که باتوجه به توقف کوتاه بعد از عنوان خطابی نامه‌ها و همچنین به‌دلیل وجود بدل و مُبدل‌منه می‌توان از نشانه ویرگول استفاده کرد.

۲) بعد از عبارت‌های ازقبیل، مثل و... (گذاشتن یا نگذاشتن دونقطه): در رویاروشدن با عبارت‌های توضیحی (مانند، مثل، ازقبیل، نظیر و...) باید شرایطی را در گذاشتن دونقطه مد نظر قرار داد: الف) به کسره ختم نشده باشند؛ ب) ادامه جمله اصلی از سر سطر بیاید و بعد از شرح مقوله‌ها ذکر نشود. به عبارت دیگر، شرح مقوله‌ها جدا از متن اصلی باشد و درون متن اصلی گنجانده نشده باشد.

با در نظر گرفتن مسائل اختلافی، تعداد کاربردهایی که می‌توان برای این نشانه در نظر گرفت، چنین است: ۱) بعد از عبارت‌هایی (مانند، مثل، ازقبیل و...) در صورتی که به کسره ختم نشده باشد و ادامه مطلب از سر سطر آغاز شده باشد؛ ۲) قبل از نقل قول مستقیم در صورت نبود حرف ربط «که»؛ ۳) برای جداکردن اجزای ساعت، سال چاپ و شماره صفحه در ارجاعات درون متن، شماره آیه و سوره، فصل و باب؛ ۴) معنکردن کلمه‌ها (به‌جای کلمه یعنی)؛ ۵) میان محل نشر و نام انتشارات؛ ۶) جداکردن عنوان اصلی از فرعی.

۲-۴ سه نقطه (...)

برای سه نقطه معادل‌هایی مانند افتادگی‌نما، علامت تعلیق و نشانه حذف آورده‌اند.

جدول شماره ۷: نام‌های دیگر سه‌نقطه

نویسندگان	آریانبور	یاحقی و ناصح	ادیب سلطانی	امینی	کاخچی	غلامحسین زاده	مایل‌هروری	صافی	انوری	فتوحی	ذوالفقاری	خاکی	نیکویخت و قاسم‌زاده
نشانه	افتادگی نما							افتادگی نما		نشانه حذف	علامت تعلیق		علامت تعلیق
صفحه	۷۱							۱۰۹		۴۷	۴۰		۷۹

همچنین تعداد کاربردها (بدون در نظر گرفتن تبصره‌ها) از ۱ تا ۸ کاربرد متغیر است:

جدول شماره ۸: تعداد کاربردها

نویسندگان	آریانبور	یاحقی و ناصح	ادیب سلطانی	امینی	کاخچی	سمعی گیلاتی	جهان‌نیش	غلامحسین زاده	مایل‌هروری	حرری	صافی	انوری	فتوحی	صلح‌جو	ذوالفقاری	خاکی	نیکویخت و قاسم‌زاده	هاشمی
کاربردها	۲	۲	۱	۲	۲	۱	۱	۴	-	۳	۱	۲	۴	-	۵	۴	۸	۲

سه‌نقطه برای نشان‌دادن حذف یا افتادگی کلمه استفاده می‌شود و جایگاه آن در ابتدا، وسط یا آخر جمله است.

■ یاحقی و ناصح و ذوالفقاری معتقدند: در تصحیح متون که افتادگی‌هایی دیده می‌شود، برای نشان‌دادن این افتادگی‌ها می‌توان از سه‌نقطه استفاده کرد؛ مانند - «بازگردید و کارهای خویش بسازید که آنچه بیاید فرمود، شما را می‌فرماییم آن مدت که شما را اینجا مقام باشد و آن... روز خواهد بود» (یاحقی و ناصح، ۱۳۹۷: ۸۵). - «... نی توان الله شد» (ذوالفقاری، ۱۳۹۹: ۴۰).

■ در چنین جاهایی همانطور که نیکویخت و قاسم‌زاده بیان کرده‌اند که - «در تصحیح متون کهن، به‌جای افتادگی احتمالی حرف، هجا، کلمه یا جمله‌ای که در نسخه خطی نیامده است، سه‌نقطه بهتر است در کרוشه بیاید» (نیکویخت و قاسم‌زاده، ۱۳۹۱: ۸۰)، باید نشانه سه‌نقطه درون قلاب قرار گیرد؛ بنابراین مثال‌های فوق بدین شکل باید اصلاح شود: بازگردید و کارهای خویش بسازید که آنچه بیاید فرمود، شما را می‌فرماییم آن مدت که شما را اینجا مقام باشد و آن [...] روز خواهد بود. / [...] نی توان الله شد.

- «گاهی نیز ممکن است، این سه‌نقطه را درون پرانتز بگذارند: مقامات بهداشتی مدعی هستند که در ایران بیماری‌های کچلی، تراخم (و...) بکلی ریشه‌کن شده است» (کاخچی، ۱۳۸۱: ۲۵۴).

■ در جمله فوق به‌دلیل وجود حرف عطف «و» درج پرانتز جایز نیست. همچنین، بهتر بود کاخی به‌طور خاص به جاهایی اشاره‌ای می‌کرد که سه‌نقطه درون پرانتز قرار می‌گیرد؛ اما از آنجایی که تاکنون هیچ نویسنده‌ای چنین دیدگاهی را مطرح نکرده است، نمی‌توان این کاربرد را جزو کاربردهای شاخص نشانه سه‌نقطه در نظر گرفت.

■ تاکنون همه نویسندگان بر این باور هستند که برای نشان دادن حذف چند بیت یا مصراع، به اندازه طول مصراع‌ها نقطه گذاشته می‌شود؛ به جز نیکوبخت و قاسم‌زاده: - «برای نشان دادن حذف یک یا چند بیت: پیر من و مراد من، درد من و دوی من / فاش بگویم این سخن، شمس من و خدای من
«از تو به حق رسیده‌ام، ای حق حق‌گزار من / شکر تو را ستاده‌ام، شمس من و خدای من...»

«محو شدم به پیش تو، تا که اثر نمانده‌ام / شرط ادب چنین بود، شمس من و خدای من...» (نیکوبخت و قاسم‌زاده، ۱۳۹۱: ۸۱).

■ باید دانست که برای حذف یک واژه می‌توان بدین شیوه عمل می‌کرد؛ در حالی که برای نشان دادن حذف یک مصراع یا بیت، به تعداد طول مصراع‌ها نقطه گذاشته می‌شود تا بدین صورت، طول مصراع‌ها با درج چند نقطه تنظیم شود؛ بنابراین از مثال نیکوبخت و قاسم‌زاده اینگونه برداشت می‌شود که گویا یک واژه از مصراع حذف شده است. به فرض پذیرفتن دیدگاه نیکوبخت و قاسم‌زاده، گویا کلمه‌ای از مصراع حذف نشده است. علاوه‌بر این انتقادها که به نویسندگان وارد است، اختلاف دیدگاه‌هایی نیز در میان آنان وجود دارد؛ از جمله:

(۱) درج نشانه نقطه یا دیگر علائم نگارشی بعد از سه نقطه: بهتر است، نشانه نقطه را از بقیه نشانه‌های نگارشی در میزان فاصله‌گذاری با سه نقطه مجزا کرد. بدین صورت که از بین همه نشانه‌های نگارشی، به‌طور خاص، نشانه نقطه با یک فاصله از سه نقطه درج شود؛ زیرا نبود فاصله بین نقطه و سه نقطه باعث می‌شود که خواننده آن را چهار نقطه در نظر بگیرد و در این شرایط کاربرد خاص سه نقطه به‌خوبی نشان داده نمی‌شود و بقیه نشانه‌های نگارشی را می‌توان بدون فاصله از سه نقطه درج کرد.

(۲) به‌جای واژه‌های «و غیره»، «الخ»: همه نویسندگان در این حوزه متفق هستند بهتر است به‌جای کلمه‌ها و عبارت‌هایی نظیر «و غیره»، «مانند این‌ها»، «مثل این» و «چیزهایی از این قبیل»، از سه نقطه استفاده نکنیم و خود کلمه‌ها را بنویسیم تا خواننده نیز در هنگام خواندن، کلمه‌ها را بخواند و با مشکل مواجه نشود و تنها غلامحسین‌زاده معتقد است که «درضمن چنانچه از این کلمه‌ها استفاده شود، دیگر نباید بعد از آنها سه نقطه گذاشته شود» (غلامحسین‌زاده، ۱۳۹۸: ۵۸). در این دیدگاه، غلامحسین‌زاده ابهامی را بر جای گذاشته است که «در صورت استفاده از سه نقطه به‌جای واژه‌های یادشده، خواننده در هنگام خوانش با چه مشکلی روبرو می‌شود؟». بهتر بود نویسنده با ذکر یک مثال مطلب را روشن می‌کرد. درنهایت، آنچه در این کاربرد اهمیت دارد این است که هیچ‌گاه نشانه سه نقطه و کلمه «و غیره» نباید با هم به کار برده شود.

با در نظر گرفتن اختلاف‌ها، تعداد کاربردهایی که می‌توان برای این نشانه در نظر گرفت، چنین است: (۱) حذف یک یا چند کلمه؛ (۲) به‌جای واژه‌های «و غیره»، «الخ» و...؛ (۳) برای پرهیز از توضیح بیشتر؛ (۴) برای محرمانه نگه‌داشتن نام اشخاص یا رعایت ادب؛ (۵) برای نشان دادن کشش هجا.

۵-۲ علامت سؤال (?)

از این نشانه با معادل‌هایی مانند نقطه پرسش‌نما یا داس، علامت استفهام، نشانه پرسش نام برده‌اند.

جدول شماره ۹: نام‌های دیگر علامت سؤال

نویسندگان	آریابور	بحقی و ناصح	ادیب سلطانی	امینی	کاکا	غلامحسین‌زاده	مایل هروی	صافی	انوری	قزوینی	ذوالفقاری	شاکر	نیکوبخت و قاسم‌زاده
نشانه	نقطه پرسش‌نما / داس				علامت استفهام						نشانه پرسش		علامت استفهام
صفحه	۶۹				۲۶۱						۳۵		۳۸

تعداد کاربردها (بدون در نظر گرفتن تبصره‌ها) از ۱ تا ۹ کاربرد متغیر است:

جدول شماره ۱۰: تعداد کاربردها

نویسندگان	آریانپور	یاسقی و ناصح	ادیب سلطانی	امینی	کاخکی	سیمی گیانی	جهان بخش	غلامحسین زاده	مایل هروی	حرّی	صافی	نوری	فخری	صلح جو	ذوالفقاری	خاکی	نیکویخت و قاسم‌زاده	هاشمی
کاربردها	۳	۵	۵	۲	۹	۲	۲	۴	۱	۲	۲	۲	-	-	۴	۳	۵	۳

از این نشانه در پایان جمله‌های پرسشی مستقیم استفاده می‌شود. در هنگام بررسی کاربردهای شیوه‌نامه‌ها، انتقاد یا ابهامی دیده نشد و تنها اختلاف دیدگاه‌هایی در کاربردهای خاص به نظر رسید؛ در نمونه‌هایی نیز برای یک کاربرد چند نشانه پیشنهاد شده بود. از جمله:

۱) جمله‌های پرسشی حاوی مفهوم استفهام انکاری (نشانه عاطفی، نشانه پرسش، عاطفی و پرسش در کنار هم): جمله‌های استفهام انکاری از آن دست کاربردهای خاصی است که برای آن سه نشانه (علامت سؤال، نشانه عاطفی، ترکیبی از نشانه عاطفی و علامت سؤال) پیشنهاد شده است و بهتر است به جای استفاده از نشانه پرسش از نشانه عاطفی استفاده کرد؛ زیرا به‌طور طبیعی در جمله‌هایی که نشانه پرسش قرار دارد، خواننده منتظر پاسخ شنونده است. این درحالی است که در جمله‌های استفهام انکاری، خواننده انتظار پاسخ از طرف مقابل را ندارد؛ برای نمونه در جمله «نگفتم نرو؟» به‌طور طبیعی شنونده پاسخ نخواهد داد که «بله گفتید که نروم» و دراصل در چنین جمله‌ای خطابی به شنونده شده است که خواننده متضمن دریافت پاسخ آن نیست. این درحالی است که خاکی معتقد است «در جمله‌های پرسشی - تأکیدی (استفهام انکاری) پس از نشان پرسش، مانند کی من گفتم که به آنجا بروی؟! که چنین عبارتی را شعر می‌نامد؟!» (خاکی، ۱۴۰۰: ۱۱۵)، دراصل موافق درج هر دو نشانه در کنار یکدیگر است. چنین کاربردی را غلامحسین‌زاده در نشانه پرسش اشاره کرده است؛ در صورتی که جمله پرسشی به همراه تعجب باشد (؟!‌) و در صورتی که جمله تعجبی به همراه پرسش باشد (؟!‌) (رک. غلامحسین‌زاده، ۱۳۹۸: ۵۶). دراصل کاربرد این دو نشانه در کنار هم در چنین جاهایی است و در جمله‌های استفهام انکاری استفاده نمی‌شود. سرانجام، طبق استدلال‌های فوق نشانه عاطفی پذیرفته می‌شود.

۲) جمله‌های پرسشی دربردارنده خواهش یا تقاضای مؤدبانه (نقطه، نشانه پرسش، نشانه عاطفی): بیشتر نویسندگان به درج نشانه نقطه در جمله‌های پرسشی‌ای می‌پردازند که دارای خواهش یا تقاضای مؤدبانه هستند؛ به همین سبب بهتر است نظر بیشتر نویسندگان، یعنی نشانه نقطه را پذیرفت.

۳) استفاده متوالی از نشانه پرسش: هنگامی که جمله‌های پرسشی پشت سر هم ذکر می‌شوند، بهتر است بعد از هر یک، نشانه پرسش گذاشته شود. مگر زمانی که با حرف ربط «و» به یکدیگر عطف شده باشند که در این صورت به دلیل وجود حرف ربط «و» فقط در آخرین جمله، نشانه پرسش گذاشته می‌شود. «خودت بریدی و دوختی و پوشیدی؟» (ذوالفقاری، ۱۳۹۹: ۳۶). «هیچ معلوم است از کجا آمده‌اند؟ چه آورده‌اند؟ به کجا می‌روند؟ چه می‌خواهند؟» (غلامحسین‌زاده، ۱۳۹۸: ۵۵-۵۶).

۴) درج نشانه پرسش در قلاب (بیانگر مفهوم تردید و ابهام، ریشخند و استهزا): باتوجه به اینکه در نوشته‌های علمی بیشتر، به جای مفهوم ریشخند و استهزا، مفهوم تردید و ابهام دیده می‌شود، پس درج نشانه پرسش در قلاب بیانگر مفهوم تردید و ابهام است؛ البته این نکته را هم باید در نظر داشت که استثنا در همه کاربردها می‌تواند وجود داشته باشد.

با در نظر گرفتن مسائل اختلافی، کاربردهای زیر را می‌توان برای این نشانه در نظر گرفت: (۱) در پایان جمله‌های پرسشی (مستقیم؛ ۲) برای نشان دادن مفهوم حدس و گمان و تردید، درج آن درون پرانتز (در صورتی که تردید و مطلب از نویسنده باشد) و قلاب (در صورتی که تنها تردید از نویسنده باشد و مطلب از شخص دیگری).

۶-۲ قلاب [ ]

از این نشانه با معادل‌هایی مانند کروشه، افزوده‌نما یا چنگگ، نشانه الحاق، پرانتز راست دو چنگ، دو نبش، دو قلاب در شیوه‌نامه نام برده‌اند.

جدول شماره ۱۱: نام‌های دیگر قلاب

نویسندگان	آریانپور	باحقی و ناصح	ادیب سلطانی	امینی	کاخی	غلامحسین زاده	مایل هروی	صافی	انوری	فتوحی	ذوالفقاری	خاکی	نیکو بخت و قاسم‌زاده
نشانه	افزوده‌نما/ چنگگ	کروشه		دو نبش		کروشه						دو قلاب	نشانه الحاق/ پرانتز راست/ دو چنگگ
صفحه	۷۵	۸۱		۲۲۶		۶۴						۱۲۴	۶۳

تعداد کاربردها (بدون در نظر گرفتن تبصره‌ها) از ۲ تا ۹ کاربرد متغیر است:

جدول شماره ۱۲: تعداد کاربردها

نویسندگان	آریانپور	باحقی و ناصح	ادیب سلطانی	امینی	کاخی	سمیعی گیلانی	جهان‌بخش	غلامحسین زاده	مایل هروی	حری	صافی	انوری	فتوحی	صلح جو	ذوالفقاری	خاکی	نیکو بخت و قاسم‌زاده	هاشمی
کاربردها	۲	۲	۸	۴	۳	۴	-	۲	-	۵	۲	۲	۵	-	۶	۵	۹	-

از این نشانه برای درج الحاقات، توضیحات و اضافات استفاده می‌شود. همچنین، در نسخه‌های خطی برای اضافه کردن کلمه یا عبارت‌هایی به کار می‌رود که در متن نسخه اساس افتاده است.

ابهام‌های موجود در کاربردهای پیشنهادی نویسندگان شیوه‌نامه‌ها به شرح زیر است:

- «هکل (که نباید با هگل [فیلسوف ژرف‌اندیش آلمانی] اشتباهش کنیم) یکی از طبیعت‌شناسان بزرگ سده نوزدهم

است» (آریانپور، ۱۳۷۸: ۷۴).

■ در این مثال به دلیل وجود حرف ربط «که» نیازی به درج پرانتز نیست؛ زیرا در چنین حالتی (درج پرانتز قبل از حرف ربط «که») ربط و پیوند میان دو جمله قطع می‌شود. همچنین، از آنجایی که عبارت «فیلسوف ژرف‌اندیش آلمانی» بدل است نه جمله معترضه، بهتر است که در دو طرف آن ویرگول گذاشته شود؛ بنابراین صورت نهایی اصلاح‌شده چنین است: هه‌کل که نباید با هه‌گل، فیلسوف ژرف‌اندیش آلمانی، اشتباهش کنیم، یکی از طبیعت‌شناسان بزرگ سده نوزدهم است.

- ادیب سلطانی در معرفی این نشانه آورده است: «برای آوردن مطلب اضافی در داخل جمله یا پاراگراف یا فصل و هم هنگام جداساختن مطلب اضافی از بقیه جمله یا پاراگراف یا فصل؛ اما مطلب اضافی که در داخل قلاب قرار می‌گیرد، در مقایسه با پرانتز عملاً با متن اصلی همبافتگی کمتری دارد» (ادیب سلطانی، ۱۳۷۴: ۹۸). این درحالی است که در معرفی نشانه پرانتز آورده‌اند: «برای آوردن مطلب اضافی در داخل جمله یا پاراگراف یا فصل و هم هنگام جداساختن مطلب اضافی از بقیه جمله یا پاراگراف یا فصل؛ اما مطلب اضافی که در داخل پرانتز قرار می‌گیرد به نحوی با متن اصلی همبافتگی دارد» (همان: ۹۶).

■ گویا ادیب سلطانی میزان همبافتگی را وجه تمایز بین پرانتز و قلاب می‌داند؛ بدین معنی که در پرانتز میزان همبافتگی عبارت پرانتزی با متن اصلی زیاد است؛ اما در قلاب میزان همبافتگی کمتر است؛ اما انتقادی که به دیدگاه ادیب سلطانی وارد است آن است که برای جداکردن مطلب اضافی از متن، به‌طور طبیعی از قلاب استفاده نمی‌شود؛ مگر در تصحیح متون که کلمه‌های الحاقی و فراموش‌شده‌ای وجود دارد یا زمانی که افراد در زمان نقل سخنی از دیگری با افتادگی‌ها یا حذف کلمه‌ای روبه‌رو شوند؛ در این صورت سه‌نقطه را درون قلاب درج می‌کنند که به دلیل وجه اشتراک موجود بین قلاب و پرانتز، بهتر است به چنین نکاتی توجه کرد. ادیب سلطانی هم بهتر بود این نکته را مدنظر قرار می‌داد که در پرانتز آن مطلب اضافی دراصل از خود نویسنده است؛ اما در قلاب آن مطلب اضافی از خود نویسنده نیست و از کس دیگری، مانند مصحح، است.

- «در برخی موارد برای روشن شدن بیشتر مطلب، ارائه توضیحی ضرورت پیدا می‌کند. توضیح یادشده که تقریباً تکمیل‌کننده جمله است، در داخل قلاب نوشته می‌شود؛ مانند در روز دوشنبه، امیر [مسعود غزنوی] به آن قصر آمد که برابر میدان داشت» (امینی، ۱۳۹۸: ۲۲۶-۲۲۷).

■ چنین دیدگاهی دراصل مصداقی برای نشانه پرانتز است (در صورتی که خود نویسنده مطلبی را اضافه کند)؛ اما می‌توان یک استثنا قائل شد که اگر نقل قول مستقیم از یک متن قدیم باشد، برای رعایت امانت می‌توان از قلاب استفاده کرد و به‌طور کلی در نقل قول‌های مستقیم اگر توضیح اضافی از خود نویسنده باشد، از پرانتز استفاده می‌شود؛ اما اگر شخص دیگری به‌جز نویسنده (خواننده) توضیحی را در نقل قول مستقیم اضافه کند، از قلاب استفاده می‌شود. نمونه‌ای دیگر: «من به مادرم وعده داده بودم که در این سه روز [۱۹ تا ۲۱ رمضان] روزه بگیرم» (انوری، ۱۳۸۵: ۳۳۳).

■ نویسندگانی مانند غلامحسین زاده و نیکویخت و قاسم زاده، کاخی، فتوحی، ذوالفقاری در یکی از کاربردها (به‌جای استفاده از پرانتزهای متوالی) راهکارهایی مانند تمایز اندازه حروف با متن اصلی، استفاده از پانوشت یا پی‌نوشت و قلاب را پیشنهاد کرده‌اند. در چنین شرایطی نظر بیشتر نویسندگان (قلاب) پذیرفتنی است؛ البته باید این نکته را مدنظر قرار داد که نباید دو نشانه (پرانتز و قلاب) بدون فاصله پشت سر هم آمده باشند؛ همچنین در هر نشانه‌ای استثناهایی هست؛ مانند «در این میان تیر قاپوق یا دار را از سبزه‌میدان به میدانی در جنوب شهر (جلو دروازه نو [میدان اعدام بعدی و میدان خیام فعلی]) بردند» (خاکی، ۱۴۰۰: ۱۲۵).

- «در شرایطی که کلمه یا عبارتی جزء اصلی کلام نباشد» (صافی، ۱۳۹۱: ۱۰۹).

■ به نظر می‌رسد، چنین تعریفی خاص قلاب نیست؛ زیرا عبارت داخل پرانتز هم جزو اصلی کلام نیست و فقط توضیحی اضافی است که نویسنده از خود بیان می‌کند؛ همچنین می‌توان آن را از جمله حذف کرد؛ اما عبارت‌های داخل قلاب

مطالب الحاقی و فراموش شده‌ای است که شخص دیگری به جز نویسنده به متن اضافه می‌کند؛ بنابراین با در نظر گرفتن انتقادهای و ابهام‌های فوق، تعداد کاربردهایی که می‌توان برای قلب پیشنهاد کرد، چنین است:

(۱) اضافه کردن کلمات الحاقی و فراموش شده در تصحیح متون و یا اضافه کردن مطلبی در ضمن نوشته دیگری؛ (۲) دستورهای اجرایی کارگردان؛ (۳) نامشخص بودن اطلاعات کتابشناسی (بی‌جا/ بی‌تا/ بی‌نا)؛ (۴) به‌کارگیری سه نقطه داخل قلب (نشانه حذف و افتادگی در متن)؛ (۵) ذکر معادل‌های مدخل در فرهنگ‌نگاری.

۷-۲ گیومه « »

این نشانه معادل‌هایی مانند علامت نقل قول، دو فاصله جفتی، علامت نقل، برجسته‌نما یا دو عصا، دو سر کج، نشان بازگویی، گیومه دارد.

جدول شماره ۱۳: نام‌های دیگر گیومه

نویسندگان	آریابور	یاحقی و ناصح	ادیب سلطانی	امینی	کاخی	غلامحسین زاده	مایل هروی	صافی	انوری	فتوحی	ذوالفقاری	خاکی	نیکویخت و قاسم‌زاده
نشانه	برجسته‌نما/ دو عصا	دو فاصله جفتی / علامت نقل قول	علامت نقل قول		علامت نقل			برجسته‌نما/ دو عصا					
صفحه	۷۴	۷۸-۷۷	۸۸		۲۶۹			۱۰۹					

تعداد کاربردهای گیومه (بدون در نظر گرفتن تبصره‌ها) از ۲ تا ۱۱ کاربرد متغیر است:

جدول شماره ۱۴: تعداد کاربردها

نویسندگان	آریابور	یاحقی و ناصح	ادیب سلطانی	امینی	کاخی	سمعی گیلانی	جهان بخش	غلامحسین زاده	مایل هروی	حری	صافی	انوری	فتوحی	صلح جو	ذوالفقاری	خاکی	نیکویخت و قاسم‌زاده	هاشمی
کاربردها	۳	۳	۸	۴	۲	۲	-	۳	۳	۶	۲	۲	۷	-	۳	۱۱	۵	۸

از این نشانه در نقل قول‌های مستقیم (عبارت‌هایی که عیناً از دیگری نقل می‌شود) و برای برجسته‌سازی یا متمایز کردن کلمه، اصطلاح یا عبارت استفاده می‌شود. - «نشانه گیومه در زبان‌های فرانسه، انگلیسی و آلمانی اشکال مختلفی دارد:

در زبان فرانسه: گیومه بی‌گوشه، « » و گیومه گوشه‌دار، « » روی خط زمینه (خط کرسی)؛

در زبان انگلیسی: گیومه جفت، " "، گیومه تک، ' ' بالاتر از خط زمینه؛

در زبان آلمانی: گیومه جفت، " "، گیومه تک، ' ' بالاتر از خط زمینه؛

در فارسی گیومه جفت فرانسوی بدون گوشه،)) ((رواج یافته است و روی خط زمینه نوشته می‌شود (نیکویخت و قاسم‌زاده، ۱۳۹۱: ۵۵). اکنون به نقد و بررسی گیومه می‌پردازیم.

- «هرگاه نقل‌قولی در ضمن نقل قول دیگر بیاید، علاوه بر اینکه نقل قول اصلی را در گیومه زوج («...») قرار می‌دهیم، نقل قول فرعی در میان علامت نقل قول فرد (‘...’) گذاشته می‌شود؛ مانند گفت: «نشیده‌ای که پیغمبر اکرم فرموده است: طَلَب العلم فریضه علی کل مسلم».

گفت: «در جایی خواننده‌ام که: «یا خاموش باش، یا حرفی بزن که از خاموشی بهتر باشد»» (یاحقی و ناصح، ۱۳۹۷: ۷۸).
■ همانطور که مشاهده می‌شود نکته‌های مطرح‌شده در مثال‌ها اعمال نشده است. همچنین، در مثال دوم بعد از حرف ربط «که» نیازی به درج دو نقطه نیست.

- «گفت: ”من او را دیده‌ام» (حرّی، ۱۳۹۵: ۱۰۵).

■ حرّی برای نقل قول مستقیم از گیومه انگلیسی استفاده کرده است. این درحالی است که تاکنون هیچ‌یک از نویسندگان در نقل قول مستقیم به‌ویژه نقل قول اصلی از چنین گیومه‌ای استفاده نکرده‌اند و بهتر است از گیومه گوشه‌دار فرانسوی استفاده شود.

- «در شمارگذاری می‌توان از ”۱“، ”۲“، ”۳“ یا ”الف“، ”ب“، ”ج“ استفاده کرد» (حرّی، ۱۳۹۵: ۱۰۵).

■ نویسنده برای نشان دادن ترتیب و توالی اعداد و حروف از گیومه انگلیسی استفاده کرده است که به‌کارگیری چنین شیوه‌ای در متون علمی چندان ضرورتی ندارد؛ اما در فضای مجازی و سامانه‌ها استفاده از این شیوه پذیرفتنی است.

- «اگر درون نقل قول اصلی چند نقل قول دیگر بیاید، نقل قول‌های فرعی با علامت دیگر نقل قول (»/«) مشخص می‌کنیم: حاتم طایی را گفتند: «از خود بزرگ‌همت‌تر در جهان دیده‌ای یا شنیده‌ای؟» گفت: «بلی، یک روز چهل شتر قربان کرده بودم امرای عرب را و خود به گوشه صحرا به حاجتی بیرون رفتم. خارکنی را دیدم پشته‌ای فراهم نهاده. گفتم: بُه مهمانی حاتم چرا نروی که خلقی بر سماط او گرد آمدند؟» گفت:

هر که نان از عمل خویش خورد مَنّت حاتم طایی نبرد

من او را به همت و جوانمردی از خود برتر دیدم» (ذوالفقاری، ۱۳۹۹: ۳۹). همانطور که مشخص است نویسنده نکته مطرح‌شده را در مثال اعمال نکرده است.

- «عباراتی که نویسنده از جهت کاربرد آن‌ها عذرخواهی یا از خود سلب مسئولیت می‌کند. مثال قرارداد ۱۹۰۷ ایران را به ’منطق نفوذ روسیه و انگلستان تقسیم می‌کرد‘ (هاشمی، ۱۳۹۹: ۷۱۹).

- «هرگاه مؤلف بخواهد در نقل مطلبی مسئولیت را از خود سلب کند یا بر عهده راوی و نویسنده آن بگذارد. مثال رویداد ۹ اسفند - که با عنوان «توطئه نهم اسفند» یا «غائله نهم اسفند» هم از آن یاد شده است - آشکارترین اقدام برضد رأس جبهه بود. در تعریف کرچی، جبر و مقابله از «روش‌های حساب» است و حساب به‌عنوان مجموعه‌ای از روش‌ها، و «عبارت است از به دست آوردن مجهولات از معلومات» (خاکی، ۱۴۰۰: ۱۲۷).

■ در چنین دیدگاهی، دراصل نمی‌توان با علامت نگارشی، سلبی بودن یک مسئله را نشان داد و بهتر بود اینطور بیان می‌کردند که برای برجسته کردن یا تأکید در جمله؛ زیرا نشان دادن سلب مسئولیت باید در نحو کلام و در به‌کارگیری درست اجزای کلام نشان داده شود.

- «ایشیتین در قانون سوم خود گفت «هر عملی عکس‌العملی دارد. یکی از منتقدان معاصر می‌گوید «واقعیت‌گرایی باعث غلبه داستان‌نویسی و نثر بر شعر شده است. علی گفت «فردا به مسافرت می‌روم»» (نیکویخت و قاسم‌زاده، ۱۳۹۱: ۵۶).

■ نویسندگان بعد از فعل «گفت» و «می‌گوید» نشانه‌ی دونقطه را اعمال نکرده‌اند و از آنجایی که هدف در کاربرد این نشانه شرح دادن مطلبی یا موضوعی است، بهتر بود بعد از فعل «گفت» و «می‌گوید» دونقطه را درج می‌کردند.

- «در نقل قول‌های دوتایی (نقل قول در نقل قول) قبل از نقل قول دوم، دونقطه می‌گذاریم: صوفی گفت «نشیده‌ای که پیامبر اکرم (ص) فرموده است: الناس کالمعادن الذهب و الفضة».

او گفت «نمی‌دانم در کدام کتاب خوانده‌ام که بزرگمهر حکیم گفته است: بزرگ‌ترین دشمن انسان دروغ است» (نیکویخت و قاسم‌زاده، ۱۳۹۱: ۵۷).

■ آنچه مدنظر نیکویخت و قاسم‌زاده بوده است آن است که هرگاه در جمله‌ای یک عبارت نقل قولی وجود داشته باشد، نیازی به گذاشتن دونقطه بعد از فعل نیست؛ اما اگر دو عبارت نقل قولی بیان شده باشد، تنها قبل از عبارت نقل قول دوم می‌توان دونقطه درج کرد؛ اما به نظر می‌رسد در گذاشتن نشانه دونقطه بعد از نقل قول‌ها نمی‌توان قائل به شرایط خاصی شد؛ زیرا نشانه دونقطه برای شرح و توضیح مطلبی به کار می‌رود و در یک جمله با هر شرایطی، با وجود یک عبارت نقل قولی یا دو عبارت نقل قولی، باید نشانه دونقطه را درج کرد و تنها یک استثنا می‌توان برای آن قائل شد، اگر بعد از فعل‌هایی مانند گفت، می‌گوید و... حرف ربط «که» نیامده باشد. همچنین، معتقدند که - «اگر قبل از جمله نقل قول مستقیم دونقطه نیاید، علاوه بر نقطه پایان جمله نقل قولی، نقطه‌ای بعد از گیومه آورده می‌شود که مربوط به «گفت» است» (نیکویخت و قاسم‌زاده، ۱۳۹۱: ۵۶).

■ چنین دلیلی پذیرفتنی نخواهد بود؛ زیرا بعد از فعل «گفت» نشانه نقطه درج نمی‌شود و دونقطه گذاشته می‌شود و نقطه‌ای که بیرون از گیومه یا پرانتز درج می‌شود، مربوط به کل عبارت است؛ اعم از عبارت قبل از گیومه و عبارت گیومه‌دار. پس بهتر است تنها یک نقطه آن هم خارج از گیومه درج شود و دیگر نیازی به گذاشتن نقطه درون عبارت گیومه‌دار نیست؛ همچنین چنین حالتی، یعنی گذاشتن نقطه در داخل و خارج از گیومه با اصل صرفه‌جویی در به‌کارگیری علائم نگارشی در تنافر است. در نهایت، نیکویخت و قاسم‌زاده برای درج نشانه دونقطه مبنا را بر (بهتر بود چنین دیدگاهی در نشانه دونقطه ذکر می‌شد) تعداد نقل قول‌های مستقیم قرار داده‌اند که اگر در جمله تنها یک عبارت نقل قولی وجود داشته باشد، به‌جز هر نوع نشانه نگارشی که داخل گیومه می‌آید، یک نقطه هم خارج از گیومه (در اصل مربوط به فعل «گفت» است) گذاشته می‌شود و اگر دو عبارت نقل قولی در جمله آمده باشد، قبل از نقل قول دوم دونقطه آورده می‌شود. - «چه کسی می‌داند «الان من چه گفتیم؟»» (نیکویخت و قاسم‌زاده، ۱۳۹۱: ۵۶).

■ در این مثال با توجه به اینکه وجه هر دو جمله (عبارت قبل گیومه و عبارت گیومه‌دار) یکسان است، بهتر است تنها یک نشانه پرسشی در خارج از گیومه گذاشته شود و بدین معنا خواهد بود که علامت پرسشی مربوط به کل عبارت است؛ زیرا از طرفی در به‌کارگیری نشانه‌های نگارشی باید حد اعتدال را رعایت کرد؛ همچنین چه ضرورتی دارد که عبارت‌های یادشده درون گیومه آورده شود؟ در ادامه، نیکویخت و قاسم‌زاده گذاشتن دونقطه را در چنین جمله‌های پرسشی و عاطفی نادرست می‌دانند؛ زیرا در معنا و مفهوم جمله اشکال‌هایی ایجاد می‌کند. بهتر بود چنین دیدگاهی را روشن‌تر بیان می‌کردند و آن مفهوم نادرستی را که از جمله برداشت می‌شود، با گذاشتن دونقطه نشان می‌دادند؛ زیرا هم‌اکنون معنای نادرست دیگری از جمله برداشت نخواهد شد و چنین نظری را نمی‌توان پذیرفت.

علاوه بر انتقادهای واردشده، اختلاف دیدگاه‌هایی در بخش‌های خاص دیده شد. از جمله:

(۱) بین نام اشخاص (استفاده یا استفاده نکردن از گیومه، کشیدن خط موج‌دار، ایرانی‌کردن): با توجه به عمومیت یافتن گیومه در بین نام اشخاص بهتر است، چنین دیدگاهی را پذیرفت؛ البته این نکته را هم باید مدنظر قرار داد که به تأکید واردشده در جمله و به‌طور خاص بر روی نام اشخاص توجه شود؛ همچنین اگر تنها یک بار در جمله نام اشخاص ذکر می‌شود، می‌توان برای تأکید و برجسته‌کردن از گیومه استفاده کرد؛ اما اگر به‌طور مکرر نام شخصی در جمله تکرار شود، دیگر به درج گیومه نیازی نیست؛ زیرا به دلیل تکرار در جمله، هدف برجسته‌کردن و یا تأکید نیست.

(۲) نقطه داخل یا خارج از گیومه: همانطور که پیشتر در نشانه پرانتز چنین اختلاف دیدگاه‌هایی بررسی و مبنا بر وجه جمله قبل قرار داده شد، بهتر است در نشانه گیومه هم از همان استدلال گفته‌شده در نشانه پرانتز استفاده کرد و به یک استدلال

منسجم و دقیق برای به‌کارگیری نقطه در داخل یا خارج از پرانتز و گیومه رسید؛ چنانچه وجه جمله قبل از عبارت گیومه با وجه جمله گیومه‌دار یکسان باشد، نشانه نقطه، بیرون از گیومه گذاشته می‌شود؛ زیرا چنین حالتی بیانگر این است که نشانه نقطه مربوط به هر دو عبارت است؛ اما اگر وجه جمله قبل عبارت گیومه با وجه جمله گیومه‌دار متفاوت باشد، بهتر است به‌طور اختصاصی نشانه نقطه درون گیومه قرار گیرد تا بدین معنا باشد که نقطه فقط مربوط به عبارت گیومه‌دار است.

۳) نقل قول‌های طولانی: در این حوزه بیشتر نویسندگان دیدگاهی یکسان دارند که بهتر است گیومه در آغاز هر بند و فقط انتهای بند آخر درج شود. فتوحی و ذوالفقاری هم دیدگاهی مشابه هم دارند که تورفتگی و تغییر فونت اعمال شود. غلامحسین زاده هم به گیومه آلمانی یا معکوس اشاره کرده است. در چنین شرایطی بهتر است نظر بیشتر نویسندگان را پذیرفت که در آغاز هر بند و فقط در انتهای بند آخر گیومه درج شود.

سرانجام، بررسی‌ها نشان داد که با در نظر گرفتن اختلاف‌ها، تعداد کاربردهایی که می‌توان برای این نشانه در نظر گرفت، عبارت است از: ۱) نقل قول مستقیم؛ ۲) برجسته‌سازی؛ ۳) متمایز کردن؛ ۴) ذکر عنوان مقاله در فهرست پایانی منابع.

۸-۲ نشانه عاطفی (!)

الف نقطه، هیجان‌نما یا گرز، نشانه تعجب، نشان انگیزش، نشان توجه از دیگر معادل‌های نشانه عاطفی است.

جدول شماره ۱۵: نام‌های دیگر نشان عاطفی

نویسندگان	آریابور	یاختی و ناصح	ادیب سلطانی	امینی	کاخی	غلامحسین زاده	مایل هروی	صافی	انوری	فتوحی	ذوالفقاری	خاکی	نیکوینخت و قاسم‌زاده
نشانه	هیجان‌نما/ گرز	علامت تعجب	نشانه توجه/ نشانه ندا/ نشانه تعجب	الف نقطه	علامت تعجب	هیجان‌نما/ گرز						نشان انگیزش/ نشان توجه	
صفحه	۷۰	۷۹	۹۳	۲۲۳	۲۲۶	۱۰۹						۱۱۴	

تعداد کاربردهای نشان عاطفی (بدون در نظر گرفتن تبصره‌ها) از ۱ تا ۷ کاربرد متغیر است:

جدول شماره ۱۶: تعداد کاربردها

نویسندگان	آریابور	یاختی و ناصح	ادیب سلطانی	امینی	کاخی	سمعی گیلاتی	جهان‌بخش	غلامحسین زاده	مایل هروی	جرئی	صافی	انوری	فتوحی	صلح‌جو	ذوالفقاری	خاکی	نیکوینخت و قاسم‌زاده	هانسی
کاربردها	۱	۱	۷	۲	۵	۳	۲	۱	۲	۱	۱	۳	۱	۱	۱	۴	۱	۲

نشانه عاطفی که به غلط در زبان فارسی به «علامت تعجب» شهرت یافته است، فقط بیان‌کننده نشانه تعجب نیست؛ بلکه در پایان جمله‌هایی ذکر می‌شود که حالات شدید نفسانی و عاطفی را نشان می‌دهد. به عبارت دیگر، این نشانه جنبه عاطفی و احساسی دارد و در انواع جمله به کار می‌رود. استفاده از این نشانه در متن به نویسنده کمک می‌کند تا آهنگ سخن و حس گفتار خود را برای هر جمله مشخص کند (رک. امینی، ۱۳۹۸: ۲۲۳).

- «معلم ریاضی باز هم دیروز عصبانی بود - مثل همیشه! - و کلاس درس را ترک گفت» (کاخی، ۱۳۸۱: ۲۶۷).

■ نویسنده بدون آنکه دلیل خود را بیان کند، نشانه عاطفی را در کنار خط فاصله درج کرده است و سؤالی را در ذهن خواننده باقی گذاشته است که «هدفش از درج نشانه عاطفی در کنار خط فاصله چیست؟». علاوه بر این، اختلاف دیدگاه‌هایی در بخش‌هایی خاص دیده شد؛ به طوری که گاهی برای یک کاربرد خاص چند نشانه پیشنهاد شده است. از جمله:

(۱) بعد از منادا (ویرگول، نشانه عاطفی): اگر نشانه‌های ندا (ا، یا، ای) در منادا وجود داشته باشد، می‌توان از نشانه ویرگول سود جست و در صورت نبود نشانه‌های ندا بهتر است از علامت عاطفی استفاده کرد که در این میان مایل هروی استدلالی را بیان کرده است: «برخی از مصححان در موارد ندایی نیز از این علامت استفاده می‌کنند به‌مانند ای بوعلی!.../ ای خدایا!... به گمان نگارنده این سطور در مواردی که حروف و یا کلمات ندائیه ظاهر باشد، به‌کاربردن نشانه مزبور امری زاید می‌نماید؛ ولیکن در مواردی، در متون کاربردهای ندایی هست که فاقد حروف و کلمات ندائیه است. در این صورت اگر علامت / / استعمال شود، تسهیل در قرائت متن را فراهم خواهد آورد» (مایل هروی، ۱۳۷۹: ۴۹۷). همچنین، خاکی با آوردن مثالی «آقایان! لطفاً ساکت باشید. / پرویز! به تو گفتم: برو خانه» (خاکی، ۱۴۰۰: ۱۱۵) نشان‌دهنده تأیید چنین استدلالی است.

(۲) بعد از اصوات: اگر بعد از اصوات حرف ربط «که» یا متمم آمده باشد، نیازی به درج هیچ نشانه‌ای بعد از اصوات نیست و بهتر است در چنین شرایطی در انتهای جمله نشانه عاطفی گذاشته شود. مانند حاشا که من به موسم گل ترک می‌کنم! / آفرین بر تو! و در غیر این صورت، نشانه عاطفی بلافاصله بعد از اصوات آورده می‌شود.

(۳) درج نشانه عاطفی درون پرانتز (استهزا و ریشخند، تردید و ابهام): در نشانه پرسش همه نویسندگان بر این باور بودند که تنها نشانه پرسش داخل پرانتز قرار می‌گیرد که بیانگر بیان مفهوم تردید و ابهام است و چنین کاربردی بیشتر در نسخ خطی دیده می‌شود. در این میان، در نشانه یادشده بیشتر نویسندگان معتقدند که درج نشانه عاطفی درون پرانتز بیانگر مفهوم استهزا است. این درحالی است که نیکوبخت و قاسم‌زاده در نشانه پرسش، درج نشانه پرسش و عاطفی را در کنار هم بیانگر مفهوم استهزا می‌دانند. درنهایت، در چنین شرایطی نظر بیشتر نویسندگان پذیرفته می‌شود.

(۴) درج نشانه عاطفی و سؤال کنار هم (استفهام انکاری، تمسخر، جمله پرسشی به همراه تعجب یا بالعکس): طبق استدلال‌های از پیش گفته شده (استفهام انکاری: درج نشانه عاطفی / تمسخر: درج نشانه عاطفی درون پرانتز) چنین کاربردهایی تنها بیانگر جملات عاطفی به همراه پرسشی است.

با در نظر گرفتن اختلاف‌ها، چنین کاربردهایی را می‌توان برای این نشانه در نظر گرفت: (۱) در پایان اصوات؛ (۲) برای نشان دادن احساسات دو گانه؛ (۳) در پایان جمله‌های امری از نوع تأکیدی.

۹-۲ نقطه (.)

ایست‌نما، ایست کامل، ایست، درنگ، مکث یا توقّف کامل معادل‌های دیگر نقطه است.

جدول شماره ۱۷: نام‌های دیگر نقطه

نویسندگان	آریابور	یاحقی و ناصح	ادیب سلطانی	امینی	کاخی	غلامحسین زاده	مایل هروی	صافی	انوری	فتوحی	ذوالفقاری	خاکی	نیکیوخت و قاسم‌زاده
نشانه	ایست‌نما		ایست							ایست کامل			
صفحه	۶۹		۸۶							۴۳			

همچنین تعداد کاربردهای نقطه (بدون در نظر گرفتن تبصره‌ها) از ۱ تا ۱۰ کاربرد متغیر است:

جدول شماره ۱۸: تعداد کاربردها

نویسندگان	آریابور	یاحقی و ناصح	ادیب سلطانی	امینی	کاخی	سمیعی گیلائی	جهان بخش	غلامحسین زاده	مایل هروی	حرّی	صافی	انوری	فتوحی	صلح جو	ذوالفقاری	خاکی	نیکیوخت و قاسم‌زاده	هاشمی
کاربردها	۲	۲	۱۰	۵	۵	۲	۱	۲	۲	۴	۳	۲	۴	۱	۵	۸	۹	۱۰

نقطه نشانه مکث کامل است که در پایان جمله‌های خبری، امری (غیرسؤالی، غیر عاطفی) و همچنین در پایان جمله‌های پرسشی غیرمستقیم به نشانه ختم جمله آورده می‌شود. جداکننده جمله‌های مستقل از یکدیگر است که در پایان یک بند یا عبارت برای وقف بلند درج و پس از آخرین حرف جمله، بدون فاصله آورده می‌شود.

تعدادی از نویسندگان در ذکر کاربردهای نقطه، سخنان کلی و مبهمی گفته‌اند؛ برای نمونه - «نقطه معمولاً در انتهای جمله خبری و نیز در پایان جمله امری خفیف و پرسش غیرمستقیم قرار می‌گیرد» (حرّی، ۱۳۹۵: ۱۰۰).

■ در اینجا منظور از جمله امری خفیف مشخص نیست؛ آیا در مقابل، جمله امری قوی نیز وجود دارد؟ و این دو را چگونه می‌توان از یکدیگر متمایز کرد؟

- «در پایان جمله قرار می‌گیرد و نشانه وقف کامل است» (صافی، ۱۳۹۱: ۱۰۸).

■ منظور از «در پایان جمله» چیست؟ و چه جمله‌ای مدنظر است؟

- «آنجا که یک مجموعه کلی را به صورت جزء جزء تقسیم می‌کنیم و برمی‌شماریم» (یاحقی و ناصح، ۱۳۹۷: ۷۴).

■ محتوا به گونه‌ای بیان شده است که نشانه دونقطه به ذهن می‌رسد و بهتر بود، این جمله را بدین صورت اصلاح می‌کردند: بعد از اعداد در برشمردن اجزای کلی.

- «در پایان جمله کامل و در پایان عبارات یک مطلب و بند گذارده می‌شود» (مایل هروی، ۱۳۷۹: ۴۹۵).

■ ابهامی وجود دارد و این پرسش در ذهن ایجاد می‌شود که منظور از جمله کامل، چه جمله‌ای است و بهتر بود، جزئی‌تر این مقوله بررسی می‌شد.

- کاخی ذیل کاربردها به بررسی نشانه‌ها در زبان باختری اشاره کرده است (رک. کاخی، ۱۳۸۱: ۲۴۹).

■ جای سؤال است که «یک شیوه‌نامه فارسی با ذکر کاربردهای نشانه‌های نگارشی در متون فارسی، با چه هدفی تعدادی از این نشانه‌ها را در زبان باختری بیان کرده است؟» حتی نویسنده منظور خودش را از زبان‌های باختری مشخص نکرده است.

گاهی دیده شد که مثال‌ها با کاربردهای ذکرشده تطابق ندارد؛ مانند - «پس از پایان جمله دستوری مانند ابوریحان بیرونی از دانشمندان بزرگ ایران است» (ادیب سلطانی، ۱۳۷۴: ۸۶).

- «باید از همه تشکر کنم» (نیکوبخت و قاسم‌زاده، ۱۳۹۱: ۲۷).

■ این دو نویسنده چنین مثالی را در ذیل کاربرد امری غیر تأکید مطرح کرده‌اند که در این مثال کلمه «باید» مفهوم بار تأکید را در خود دارد.

■ بسیاری از نویسندگان در ذکر کاربردها از اصطلاحات درستی استفاده نکرده‌اند که باعث ایجاد ابهام و سردرگمی خوانندگان می‌شود؛ یا گاهی مباحث انشا، دستور، بلاغت را در کاربردها به میان آورده‌اند؛ برای نمونه، یاحقی و ناصح، سمیعی گیلانی، انوری و ذوالفقاری یکی از کاربردهای نقطه را در پایان جمله‌های انشایی مطرح کرده‌اند. این درحالی است که جمله‌های انشایی به انواعی تقسیم می‌شود و هرکدام از اقسام، نشانه خاص خودش را دارد.^۴ بهتر بود، این نویسندگان منظورشان را از جمله‌های انشایی روشن می‌کردند. گاهی دیده می‌شود که نویسندگان محتوای دستور زبانی را در کاربردهای نقطه مطرح کرده‌اند؛ برای نمونه - «پس از پایان جمله‌های دستوری» (ادیب سلطانی، ۱۳۷۴: ۸۶). در ابتدا بسیار مبهم و کلی است و نوع جمله‌های دستوری را روشن نکرده است و براساس فهرستی که در پایان کتاب آمده، معادل لاتین Grammatik شده است؛ بنابراین مشخص می‌شود که مفهوم دستور زبانی مدنظر نویسنده بوده است که این خود باعث می‌شود، ذهن خواننده به سمت دستور زبان کشیده شود.

- «در پایان یک جمله ساده» (کاخی، ۱۳۸۱: ۲۴۷).

■ با این فن بیان همچنان ذهن خواننده به سمت مباحث دستور زبان کشیده می‌شود؛ به طوری که جمله ساده را در مقابل جمله مرکب قرار می‌دهد و در ادامه این کاربرد (بدون سؤال یا ابراز حیرت، خشم، افسوس، تردید، یا حالاتی از اینگونه) نویسنده بحث نگارش و ویرایش را با مباحث بلاغی ترکیب کرده است. نمونه‌ای دیگر - «در آخر جمله کامل خبری و امری (ساده یا مرکب)» (خاکی، ۱۴۰۰: ۱۰۳).

علاوه بر انتقادات و ابهام‌ها، اختلاف دیدگاه‌هایی در کاربردهای خاص دیده شد و یا گاهی برای یک کاربرد چند نشانه پیشنهاد شده بود. از جمله:

۱) بعد از جمله‌های امری (نشانه عاطفی، نقطه): با توجه به دیدگاه‌های متفاوت نویسندگان اینگونه برداشت می‌شود که بهتر است در جمله‌های امری، میزان تأکید را در نظر گرفت؛ این میزان تأکید با خوانش متن مشخص می‌شود و در صورت وجود تأکید در جمله‌های امری، از نشانه عاطفی استفاده شود و در صورت غیرتأکیدی بودن جمله از نشانه نقطه استفاده شود.

۲) بعد از علائم اختصاری مشهور (ه. ق. / ه. ق. / ق. / ق. / ق.): با وجود تشبیه آرای فراوانی که در علائم اختصاری مطرح شده است، بهتر است که نویسندگان در افزودن نقطه در بین علائم اختصاری، یکی از دو اصول زیر را انتخاب و در متن اعمال کنند تا به دنبال آن یکدستی در متن ایجاد شود: الف) اگر بعد از حرف آخر نشانه اختصاری نقطه گذاشته شود (ه. ق.) باید به دنبال آن در نشانه‌های تک حرفی (ق.)، (ش.) هم نقطه درج شود؛ ب) اگر بعد از حرف آخر نشانه اختصاری نقطه گذاشته نشود (ه. ق.) باید به دنبال آن هم در نشانه‌های تک حرفی (ق) نقطه گذاشته نشود.

انتخاب هریک از دو اصول به پسند نویسندگان بستگی دارد؛ ولی آنچه در انتخاب این دو اصول اهمیت دارد، یکدستی در به‌کارگیری نقطه است تا بدین‌صورت ابهام‌ها و دوگانگی برای خوانندگان به همراه نداشته باشد. با در نظر گرفتن اختلاف دیدگاه‌ها، این کاربردها را می‌توان برای این نشانه در نظر گرفت: (۱) در پایان جمله‌های خبری و امری؛ (۲) پس از کوتاه‌پاسخ‌ها؛ (۳) پس از علائم اختصاری؛ (۴) پس از جمله‌های پرسشی غیرمستقیم؛ (۵) در پایان ارجاعات درون متن یا پایان متن؛ (۶) در بین اجزای یک پایگاه اینترنتی؛ (۷) در پایان نقل قول مستقیم، پس از گیومه.

۲-۱۰ نقطه ویرگول (؛)

از این نشانه با معادل‌هایی مانند نقطه - کاما، نقطه - بند، درنگ - نقطه، سرکج نقطه، جدایی‌نما یا فتر در شیوه‌نامه‌ها سخن به میان آمده است.

جدول شماره ۱۹: نام‌های دیگر علائم نقطه‌ویرگول

نویسندگان	آریابور	یاحقی و ناصح	ادیب سلطانی	امینی	کاخی	غلامحسین زاده	مایل هروی	صافی	انوری	فتوحی	ذوالفقاری	خاکی	نیکویخت و قاسم‌زاده
نشانه	جدایی‌نما / فتر			سرکج نقطه								جدایی‌نما	نقطه - کاما / نقطه - بند / درنگ - نقطه
صفحه	۷۰			۲۱۴								۱۰۸	۴۸

تعداد کاربردهای نقطه‌ویرگول (بدون در نظر گرفتن تبصره‌ها) از ۱ تا ۸ کاربرد متغیر است:

جدول شماره ۲۰: تعداد کاربردها

نویسندگان	آریابور	یاحقی و ناصح	ادیب سلطانی	امینی	کاخی	سمعی گیلانی	جهان بخش	غلامحسین زاده	مایل هروی	حری	صافی	انوری	فتوحی	صلح جو	ذوالفقاری	خاکی	نیکویخت و قاسم‌زاده	هاشمی
کاربردها	۱	۳	۸	۴	۸	۳	۱	۶	۲	۳	۱	۳	۳	۱	۴	۵	۵	۵

این نشانه حدفاصل بین نقطه و ویرگول است؛ بدین معنی که درنگ آن کوتاه‌تر از نقطه و بلندتر از ویرگول است. جایگاه نقطه‌ویرگول در پایان جمله‌هایی است که با اضافه‌شدن یک جمله توضیحی یا تکمیلی به جمله قبل، در مجموع یک جمله کامل را تشکیل می‌دهد. به عبارت دیگر، جمله از نظر دستوری کامل و با جمله قبل ارتباط معنایی دارد. در بررسی کاربردهای علائم نگارشی در شیوه‌نامه‌ها، به دلیل شباهت‌های کاربرد نشانه یادشده با ویرگول، شواهدی به شرح زیر دیده شد:

- «عمل‌های جراحی که ایشان تاکنون در این بیمارستان انجام داده‌اند، به قرار زیرند

۱. برداشتن آپاندیس، ۱۷ مورد؛

۲. فتق مختنق، سه مورد؛

۳. کیسه صفرا، ۱۱ مورد؛

.....

۲۸. وول وولوس، ۵ مورد» (ادیب سلطانی، ۱۳۷۴: ۸۳).

■ بهتر بود در شیوه نوشتن تعداد گزینه‌ها یکدست عمل می‌شد و گزینه دوم را به صورت عددی ذکر می‌کرد.

- «معلمان از نتیجه امتحانات خشنود بودند؛ شاگردان، نیز» (کاخ، ۱۳۸۱: ۲۴۵).

■ در این مثال به دلیل نبود ابهام و یا دوگانگی در معنای و مفهوم جمله، نیازی به درج ویرگول بعد از نهاد (شاگردان) نیست. تنها زمانی بعد از نهاد ویرگول گذاشته می‌شود که خواننده به اشتباه نهاد را با کسره بخواند که در این صورت مفهومی ثانوی به ذهن متبادر می‌کند؛ در این شرایط برای پرهیز از دوگانگی در مفهوم ویرگول درج می‌شود. همچنین در کاربردهای مطرح شده، یعنی - «وصل کردن دو جمله کوتاه بهم که درباره یک موضوع هستند»/ وصل کردن جمله‌های نسبتاً بلند که درباره یک موضوع باشند» (کاخ، ۱۳۸۱: ۲۴۳ و ۲۴۵).

■ محتوای کاربردها یکسان است و نیازی به مجزأ کردن آنها در دو کاربرد جداگانه نیست؛ بهتر است بدین شکل اصلاح شود: برای وصل کردن دو جمله به یکدیگر که درباره یک موضوع هستند، خواه جمله کوتاه باشد و خواه بلند.

- «دانشگاه شهر ما سه دانشکده دارد: دانشکده ادبیات؛ شامل رشته‌های ادبیات فارسی، فلسفه، جامعه‌شناسی، تاریخ، جغرافیا و زبان‌های خارجی؛ دانشکده علوم، شامل رشته‌های فیزیک، شیمی، ریاضی، و زیست‌شناسی؛ دانشکده بهداشت، شامل رشته‌های پزشکی، دندان‌پزشکی، و داروسازی» (کاخ، ۱۳۸۱: ۲۴۵).

■ مثال فوق اگر به صورت فهرست‌وار نوشته شود، منسجم‌تر خواهد بود. همچنین، نویسنده در درج نشانه‌ها، یکدست عمل نکرده است و در برشمردن دانشکده‌ها قبل از «و» ویرگول گذاشته است که به دلیل نبود ابهام در متن نیاز به درج ویرگول قبل از «واو» نیست؛ بنابراین می‌توان مثال فوق را به دو صورت اصلاح کرد:

دانشگاه شهر ما سه دانشکده دارد:

- دانشکده ادبیات، شامل رشته‌های ادبیات فارسی، فلسفه، جامعه‌شناسی، تاریخ، جغرافیا و زبان‌های خارجی؛

- دانشکده علوم، شامل رشته‌های فیزیک، شیمی، ریاضی و زیست‌شناسی؛

- دانشکده بهداشت، شامل رشته‌های پزشکی، دندان‌پزشکی و داروسازی.

دانشگاه شهر ما سه دانشکده دارد: دانشکده ادبیات (رشته‌های ادبیات فارسی، فلسفه، جامعه‌شناسی، تاریخ، جغرافیا و زبان‌های خارجی)؛ دانشکده علوم (رشته‌های فیزیک، شیمی، ریاضی و زیست‌شناسی)؛ دانشکده بهداشت (رشته‌های پزشکی، دندان‌پزشکی و داروسازی).

- «این نشانه را می‌توان در آغاز جمله‌هایی که نتیجه یا دلیل جمله‌های قبل از خوداند و با [زیرا، زیرا، چرا، چراکه، چه،

تا] و امثال آن شروع می‌شوند، گذارد» (مایل هروی، ۱۳۷۹: ۴۹۶).

■ از آنجایی که حرف ربط «تا» برقرارکننده پیوند میان دو جمله است، قبل از آن نیازی به گذاشتن هیچ نشانه‌ای نیست؛ مگر اینکه استثنایی وجود داشته باشد که در حال حاضر در بین نویسندگان استثنایی دیده نشده است و بهتر بود، برای درک بهتر مثالی را بیان می‌کردند.

- «این مذاکرات، به نتیجه نخواهد رسید؛ اگر هم با واکنش کشورهای حوزه خلیج فارس روبه‌رو شود، ممکن است به

ایجاد تنش‌های درازمدت میان دو طرف مذاکره منجر شود» (ذوالفقاری، ۱۳۹۹: ۳۲).

■ در مثال فوق بعد از نهاد، گذاشتن ویرگول ضروری نیست؛ زیرا تنها در صورتی بعد از نهاد می‌توان از ویرگول استفاده کرد که واژه‌ای با کسره به نهاد اضافه شده باشد و منجر به دوگانه‌خوانی شود؛ در این صورت برای پرهیز از دوگانه‌خوانی درج ویرگول الزامی است. همچنین، ذوالفقاری نکته‌ای را یادآور می‌شود که - «قبل از علامت نقطه ویرگول باید فعل باشد؛ در غیر این صورت از ویرگول استفاده می‌کنیم» (ذوالفقاری، ۱۳۹۹: ۳۳).

■ ذوالفقاری راه‌حل خوبی ارائه کرده است؛ ولی شاید استثناهایی هم در آن وجود داشته باشد؛ گاهی ممکن است، با مثال‌هایی روبه‌رو شد که با وجود فعل، نتوان از نشانه نقطه ویرگول استفاده کرد؛ مانند از یک‌سو مهربان بود، از سوی دیگر حسابگر؛ بنابراین بهتر است در چنین حکمی بار معنایی جمله قبل را هم مدنظر قرار داد. به عبارت دیگر، اگر معنای جمله قبل ناقص باشد، از ویرگول استفاده می‌شود و در صورتی که معنای جمله قبل کامل باشد، از نشانه نقطه ویرگول می‌توان بهره برد. همچنین، گاهی برای برشمردن اجزایی که مربوط به یک حکم کلی هستند، مقوله‌ها به صورت جمله ذکر نشده است. مانند: «(۱) در زبان عربی؛ (۲) در زبان فارسی؛ (۳) در زبان ترکی» (هاشمی، ۱۳۹۹: ۷۱۵)؛ بنابراین در ویرایش جمله‌ها نمی‌توان فقط جنبه دستوری صرف را مدنظر قرار داد و بهتر است به جنبه محتوایی هم توجه کرد؛ برای نمونه، در جمله «علی آمد؛ اما برادرش را نیاورد». در جمله «علی آمد» به لحاظ دستوری جمله‌ای کامل است که هیچ نقیصی در آن دیده نمی‌شود. به همین دلیل، می‌توان نشانه نقطه را درج کرد؛ اما با در نظر گرفتن جنبه محتوایی جمله، اینطور به نظر می‌رسد که جمله دوم از لحاظ مفهوم با جمله قبل از خود پیوستگی دارد. به عبارت دیگر، دو جمله به ظاهر مستقل هستند؛ ولی در معنا تکمیل‌کننده یکدیگرند. به همین دلیل باید در چنین شرایطی از نقطه ویرگول استفاده کرد. علاوه بر این گاهی اختلاف دیدگاه‌هایی دیده می‌شود؛ از جمله:

(۱) قبل از واو عطف: در هنگام بررسی و مطالعه بر روی مثال‌هایی که نویسندگان در ذیل کاربردها مطرح کرده‌اند، گزینه‌هایی دیده شد که با نشانه ویرگول تناقضی را به وجود آورده است؛ مانند کاربرد نقطه ویرگول قبل از «واو» عطف. با توجه به اینکه حرف «و» از لحاظ دستوری پیوند و ارتباطی میان دو جمله برقرار می‌کند، بهتر است قبل از آن هیچ نشانه‌ای مانند ویرگول، نقطه ویرگول و... درج نشود. به استثنای مبحث ویرگول آکسفورد که برای رفع ابهام در جمله، گذاشتن ویرگول قبل از «و» مانعی ندارد و با درج نشانه نقطه ویرگول یا ویرگول گویا آن ربط میان دو جمله قطع می‌شود.

(۲) قبل از حرف ربط «اما»، «زیرا» (ویرگول، نقطه ویرگول): با توجه به اینکه چنین حروفی از کلمه‌های توضیحی هستند و بار معنایی جمله قبلشان کامل است، بهتر است همیشه قبل از چنین حروفی (اما، ولی، زیرا، بنابراین، در نتیجه، به طوری که، در حالی که، از این رو، البته، با این حال) به جای ویرگول از نقطه ویرگول استفاده کرد؛ همچنین، نیازی به درج نشانه ویرگول بعد از این کلمه‌ها نیست.

(۳) حذف فعل به قرینه: گاهی که فعل به قرینه حذف شده است، در بین دو جمله یکی از حروف ربط (اما، و، ولی، یا، نه، ولیکن، و...) می‌آید؛ بنابراین در گذاشتن یا نگذاشتن نقطه ویرگول متناسب با هریک از حروف ربط عمل می‌شود.

با در نظر گرفتن این اختلاف‌ها، تعداد کاربردهایی که می‌توان برای این نشانه در نظر گرفت، عبارت است از: (۱) قبل از کلمه‌های توضیحی (زیرا، اما، ولی، بنابراین، در حالی که، در نتیجه، برای مثال، یعنی، از این رو، به طوری که...): (۲) برای جدا کردن اجزای مربوط به یک مقوله کلی (در پایان هر مقوله نقطه ویرگول و مقوله آخری نقطه)؛ (۳) میان ارجاع‌دهی درون‌متنی دو یا چند منبع؛ (۴) در جمله‌های شرطی یا جمله‌هایی با ویرگول متعدد (به جای ویرگول اصلی از نقطه ویرگول استفاده شود)؛ (۵) برای جدا کردن جمله‌هایی به ظاهر مستقل و در معنا مرتبط به یکدیگر.

۱۱-۲ ویرگول (.)

این نشانه در شیوه‌نامه‌ها معادل‌هایی همچون کاما یا درنگ‌نما، عصا، سرکج یا کجک، بند، درنگ دارد.

جدول شماره ۲۱: نام‌های دیگر ویرگول

نویسندگان	ویرگول	باحقی و ناصح	ادیب سلطانی	امینی	کاخکی	غلامحسین زاده	مایل هروی	صافی	انوری	فخرحی	ذوالفقاری	خاکی	نیکویخت و قاسم‌زاده
نشانه	درنگ‌نما/ عصا	کجک/ سرکج	درنگ	سرکج							کاما/ درنگ‌نما	بند	
صفحه	۷۰	۷۵	۷۶	۲۱۲							۲۹	۱۰۵	

تعداد کاربردهای ویرگول (بدون در نظر گرفتن تبصره‌ها) از ۱ تا ۲۲ کاربرد متغیر است:

جدول شماره ۲۲: تعداد کاربردها

نویسندگان	آریانپور	باحقی و ناصح	ادیب سلطانی	امینی	کاخکی	سمیعی کیلانی	جهان بخش	غلامحسین زاده	مایل هروی	حرری	صافی	انوری	فخرحی	صلح جو	ذوالفقاری	خاکی	نیکویخت و قاسم‌زاده	هاشمی
کاربردها	۱	۵	۲۶	۵	۲۲	۱۱	۱	۱۲	۱	۱۳	۲	۹	۹	۹	۷	۱۵	۱۸	۱۶

ویرگول نشانه مکث کوتاه و پیونددهنده اجزای دو طرف جمله است. مشروط به اینکه مفهوم جمله اول ناقص و جمله دوم تکمیل کننده جمله اول باشد. این نشانه بیشتر تابع لحن کلام است و در پایان اجزای نیمه مستقل ذکر می‌شود. از فواید کاربرد ویرگول در متن عبارت است از:

۱) کمک به رفع ابهام در جمله؛ (۲) سهولت در خواندن؛ (۳) درک بهتر مطلب.

در هنگام بررسی کاربردهای شیوه‌نامه‌ها تنها اختلاف دیدگاه‌هایی در بخش‌هایی خاص دیده شد؛ به طوری که گاه برای یک کاربرد چندین نشانه پیشنهاد شده است؛ از جمله:

۱) در بین عطف سازه‌های هم‌پایه: در نثر (در صورتی که مسجع و آهنگین نباشد) برای پرهیز از تکرار «واو» می‌توان از ویرگول استفاده کرد؛ زیرا تکرار کردن واو عطف در بین تک تک کلمه‌ها صورت زیبایی ندارد و خوانش متن برای خواننده خسته کننده می‌شود؛ اما در شعر (متون منظوم) از آنجایی که باید وزن شعر را در نظر داشت، بهتر است همچنان گذاشتن واو در جای خود باقی بماند؛ چون با حذف کردن آن، وزن شعر به هم می‌خورد؛ بنابراین در چنین مواقعی باید نوع متن را مد نظر قرار داد که مثنوی یا منظوم است. گفتنی است در ذیل کاربرد یادشده، بیان این نکته ضروری است: همه نویسندگان بر این عقیده هستند که در عطف سازه‌های هم‌پایه، به جای واو عطف مکرر، می‌توان از ویرگول استفاده کرد؛ بنابراین لزومی ندارد که نشانه «را» در بین سازه‌های هم‌پایه قرار گیرد. مانند: «چه کسی سپیده دم را، نیمروز را، و نیمه شب را گسترده است؟» (غلامحسین زاده، ۱۳۹۸: ۴۲). «زمین را، آسمان را، ستاره را، و انسان را خدا آفرید» (نیکویخت و قاسم‌زاده، ۱۳۹۱: ۴۸).

۲) قبل و بعد از نشانهٔ مفعولی «را»: در به‌کارگیری نشانهٔ ویرگول قبل یا بعد از «را» اختلاف‌دیدگاه‌ها و تناقض‌هایی مطرح است که خواننده را سردرگمی می‌کند. در نهایت ضرورتی ندارد که نویسندگان نشانهٔ «را» را به‌صورت یک شاخص جداگانه بررسی کنند. به‌ویژه دربارهٔ به‌کارگیری ویرگول بعد از «را»؛ زیرا همهٔ ضرورت‌هایی که نویسندگان مطرح کرده‌اند، در واقع، همان کاربردهایی است که در زیرمجموعهٔ ویرگول قرار دارد؛ یعنی جداکردن کلمه‌هایی که مربوط به یک حکم کلی هستند و با توجه به اینکه این کاربرد ویرگول به یک قانون کلی درآمده است، هرچیزی (هرموردی) می‌تواند زیرمجموعهٔ این قانون کلی قرار گیرد؛ از جمله خود نشانهٔ «را».

۳) بعد از نهاد: در هنگام رویارویی با نهاد در صورتی می‌توان بعد از آن ویرگول گذاشت که کلمه‌ای با کسره به نهاد اضافه شده باشد و منجر به دوگانه‌خوانی شود. در چنین شرایطی، بهتر است بعد از نهاد ویرگول درج شود؛ ولی اگر کلمه‌ای با کسره به نهاد اضافه نشده باشد، لزومی به گذاشتن ویرگول بعد از نهاد نیست.

۴) بعد از کوتاه‌پاسخ‌ها (نقطه، ویرگول): با توجه به دیدگاه‌های مختلف و تناقض‌های به‌وجودآمده، می‌توان دو شرط را برای کوتاه‌پاسخ‌ها در نظر گرفت: الف) در صورتی که کوتاه‌پاسخ‌ها درنگ پایانی داشته باشند. به عبارت دیگر، اگر جمله‌ای بعد از آن ذکر نشود، حکم یک جملهٔ کامل را دارد و نشانهٔ نقطه بعد از آن درج می‌شود؛ ب) در صورتی که کوتاه‌پاسخ‌ها درنگ پایانی نداشته باشند و جمله‌ای در ادامهٔ آن بیاید؛ در چنین شرایطی، نشانهٔ ویرگول گذاشته می‌شود.

۵) بعد از حرف ربط «که»: یکی از مباحثی که در مثال‌های نویسندگان اختلاف نظر دیده شد، گذاشتن ویرگول قبل از حرف ربط «که» است. از آنجایی که حروف ربط دو جمله را به یکدیگر پیوند می‌دهند، به‌ویژه حرف ربط «که» از لحاظ دستوری پیوند را بین دو جمله برقرار می‌کند و با جملهٔ بعد خود یک عبارت وصفی می‌سازد؛ بنابراین قبل از حرف ربط «که» ویرگول گذاشته نمی‌شود؛ مگر در جمله‌هایی که حرف ربط «که» عبارت وصفی ایجاد کرده است و قبلش جملهٔ معترضه آمده باشد؛ مانند «علی علیه‌السلام، که ابوتراب لقب داشت، امام اول شیعیان است» (هاشمی، ۱۳۹۹: ۷۱۴). در این مثال به دلیل وجود جملهٔ معترضهٔ علیه‌السلام قبل از حرف ربط «که» ویرگول گذاشته شده است و از آنجایی که دو طرف جملهٔ معترضه باید ویرگول درج شود، بنابراین بهتر است بدین صورت اصلاح شود: علی، علیه‌السلام، که ابوتراب لقب داشت، امام اول شیعیان است؛ بنابراین تنها با روبه‌رو شدن چنین (جمله‌های معترضه) ویرگول قبل از حرف ربط «که» گذاشته می‌شود. در غیر این صورت گذاشتن ویرگول قبل از حرف ربط «که» صحیح نیست؛ «آخر ای پسر جان، لا اله الا الله، اینقدر وقتت را تلف نکن» (ادیب سلطانی، ۱۳۷۴: ۷۹)؛ حتی در صورت رویارویی با یک بند غیرتحدیدی هم نیازی به درج ویرگول قبل از «که» نیست و نباید ملاک قابلیت حذف از جمله را مدنظر قرار داد که صلح‌جو بدان اشاره کرده است.

بندهای تحدیدی بندهایی هستند که بخشی از ساختار دستوری نهاد است و نهاد را در یک ویژگی خاصی منحصر می‌کند؛ به‌طوری که نمی‌توان نهاد را از جمله حذف کرد؛ زیرا با حذف آن، نهاد نامشخص و ناکامل و در نهایت، جمله با ابهامی روبه‌رو می‌شود؛ مثلاً دختری که لباس آبی به تن دارد، قهرمان شای مدرسه است. در این جمله منظورمان هر دختری نیست؛ بلکه نهاد (دختر) را در ویژگی خاصی منحصر کرده‌ایم و منظورمان دختری است که لباس آبی به تن دارد؛ اما در بندهای غیرتحدیدی (توضیحی) تنها یک توضیح اضافی دربارهٔ نهاد داده می‌شود؛ به‌طوری که می‌توان آن توضیح اضافی را از جمله حذف کرد، بدون آنکه نهاد نامشخص و یا جمله مبهم شود؛ مانند خانم علی‌نژاد، که لباس آبی به تن دارد، قهرمان شای این مدرسه است. در این جمله یک توضیح اضافی دربارهٔ خانم علی‌نژاد داده‌ایم که به‌راحتی از جمله حذف‌شدنی است (رک. صلح‌جو، ۱۳۹۹: ۲۳۲).

بررسی‌ها نشان داد که با در نظر گرفتن اختلاف‌ها، تعداد کاربردهایی که می‌توان برای این نشانه در نظر گرفت، عبارت است از: ۱) بعد از منادا؛ ۲) بین جمله‌های پایه و پیرو (اگر جملهٔ پیرو مقدم باشد، ویرگول و در صورت مقدم بودن جملهٔ پایه،

نقطه‌ویرگول؛ ۳) بین عطف سازه‌های هم‌پایه؛ ۴) بین عبارت و جمله‌های هم‌پایه؛ ۵) دو طرف جمله‌های معترضه، دعایی و بدل؛ ۶) بین دو کلمه تکراری؛ ۷) بعد از گروه‌های قیدی در آغاز جمله؛ ۸) حذف اسم و فعل‌ها؛ ۹) برای پرهیز از کژتابی؛ ۱۰) برای جداکردن آدرس، منابع، اعداد، نام‌خانوادگی از نام، نام کتاب از نام نویسنده.

۳- نتیجه

استفاده از مثال به‌جای شاهد، تطابق‌نداشتن کاربردها با مثال، تنها با هدف تأیید کاربردهای پیشنهادشده، ابهام و نارسایی محتوای کاربردها و آمیختن مباحث بلاغی و دستوری از اشکالات اساسی شیوه‌نامه‌هاست. علائم نگارشی برای پرهیز از اشتباه و فهم درست مطلب و رفع پاره‌ای از ابهام‌هاست و افراط در به‌کارگیری آن یا پیشنهادهای متنوع برای کاربردها، کار تشخیص را برای ویراستاران و نویسندگان دشوار می‌کند و از پایبندی افراد در به‌کارگیری صحیح این علائم در متن می‌کاهد؛ بنابراین با بهره‌گیری از شاخص‌هایی که برخی از نویسندگان برشمرده‌اند، می‌توان در کمترین زمان، یکی از این دو نشانه‌ای را برگزید که کاربرد آنها به هم نزدیک است. در کاربرد علائم نگارشی باید به این نکته توجه کرد که به اقتضای مطلب و فراخور متن از این نشانه‌ها استفاده کرد؛ هرچند با توجه به اصول و قواعدی که در هر نشانه وجود دارد، به‌طور طبیعی استثناهایی هم در کنار آنها دیده می‌شود. برای پرهیز از تشتت یک نام برای علائم نگارشی برگزیده و در فرهنگ لغات و اصطلاحات و دانشنامه‌ها مدخلی برای آنها در نظر گرفته شود. از کاربرد دو علامت نگارشی به‌دنبال هم پرهیز شود؛ هرچند به‌کارگیری آنها ضروری باشد؛ مانند کاربرد گیومه در متن‌هایی که از مکالمه‌های متعدد تشکیل شده است؛ زیرا چشم‌نواز بودن متن را نیز باید حفظ کرد. در به‌کارگیری علائم نگارشی پیشنهاد می‌شود، به معنای هر نشانه در علوم خاص توجه شود؛ زیرا گاهی بعضی از علائم نگارشی، مانند خط فاصله، در برخی از علوم بیان‌کننده مفهوم خاصی است.

پی‌نوشت

۱. گفتنی است ملاک تحقیق حاضر آخرین چاپ شیوه‌نامه‌ها بوده است تا آخرین تغییرات و اصلاحات نویسندگان در آنها انجام شده باشد؛ اما با وجود تلاش‌هایی که برای دستیابی به چاپ نهایی تعدادی از کتاب‌ها صورت گرفت، به آنها دست نیافتیم؛ بنابراین چاپ سال‌های قبل را که با چاپ‌های بعد از آن تفاوتی نداشت، نقد و بررسی کردیم.
۲. کتاب‌ها و مقاله‌هایی دیده شد که با وجود عنوان کتاب/مقاله اشاره‌ای به علائم نگارشی در آن نشده بود؛ مانند (۱) درباره ویرایش زیر نظر نصرالله پورجوادی؛ (۲) شیوه‌نامه دانشنامه جهان اسلام نوشته احمد سمیعی گیلانی؛ (۳) مقاله‌ای با عنوان «کارگاه ویرایش (درباب علائم سجاوندی)» نوشته رویا یداللهی و... در هنگام بررسی منابع تحقیق کتاب‌ها و مقاله‌هایی در زمینه‌های تاریخی و تصحیح متون وجود داشت؛ مانند سه‌نقطه: ایرج افشار، راهنمای تصحیح متون: جويا جهان‌بخش، تاریخ نسخه‌پردازی و تصحیح انتقادی نسخه‌های خطی: نجیب مایل هروی، سنت تصحیح متن در ایران پس از اسلام: مجتبی مجرد، تعیین علائم اختصاری نسخه‌ها در تصحیح متون: عباس بگ‌جانی که از این میان، تنها در دو شیوه‌نامه راهنمای تصحیح متون از جويا جهان‌بخش و تاریخ نسخه‌پردازی و تصحیح انتقادی نسخه‌های خطی از نجیب مایل هروی، به علائم نگارشی اشاره شده بود و بقیه منابع از دایره تحقیق کنار گذاشته شد.
۳. برای بررسی کاربردهایی که به‌صورت مستقیم از شیوه‌نامه‌ها نقل شده است از - و برای جملاتی که نقد، تحلیل و انتقادی بر کاربردها یا مثال‌ها وارد شده، از ■ و برای جداکردن شواهد و مثال‌ها از / استفاده شده است.
۴. کتاب معانی و بیان نوشته محمد علوی‌مقدم و رضا اشرف‌زاده، چاپ ۱۳۹۵، ص ۵۸.

منابع

۱. آریانپور، امیرحسین (۱۳۷۸). آیین پژوهش، تهران: گستره.
۲. ادیب سلطانی، میرشمس‌الدین (۱۳۷۴). راهنمای آماده‌ساختن کتاب، تهران: علمی - فرهنگی.
۳. افشار، ایرج (۱۳۸۰). «سه نقطه‌ها»، نامه بهارستان، سال ۲، شماره ۲، ۳۵-۴۰.
۴. امینی، سید کاظم (۱۳۹۸). آیین نگارش مکاتبات اداری، تهران: مرکز آموزش مدیریت دولتی، چاپ سی‌وششم.
۵. انوری، حسن؛ عالی عباس‌آباد، یوسف (۱۳۸۵). فرهنگ درست‌نویسی سخن، تهران: سخن.
۶. جهان‌بخش، جويا (۱۳۹۰). راهنمای تصحیح متون، تهران: میراث مکتوب، چاپ سوم.
۷. حرّی، عباس (۱۳۹۵). آیین نگارش علمی، تهران: چاپار، چاپ هفتم.
۸. حسینی، شمس‌السادات؛ نظری، علی؛ میرزایی‌الحسینی، محمود (۱۳۹۶). «نقش علائم نگارشی معاصر در فهم آیات قرآن کریم (بحث مورد پژوهانه: دو خط فاصله «-» و جمله معترضه)»، پژوهش‌های ادبی - قرآنی، سال ۵، شماره ۲، ۱۹-۱.
۹. ذوالفقاری، حسن (۱۳۹۹). آموزش ویراستاری و درست‌نویسی، تهران: علم، چاپ پنجم.
۱۰. سمیعی‌گیلانی، احمد (۱۳۹۹). نگارش و ویرایش، تهران: سمت، چاپ نوزدهم.
۱۱. صافی، قاسم (۱۳۹۱). آیین نگارش و ویرایش، تهران: ارسباران، چاپ ششم.
۱۲. صلح‌جو، علی (۱۳۹۹). نکته‌های ویرایش، تهران: مرکز، چاپ هفتم.
۱۳. غلامحسین‌زاده، غلامحسین (۱۳۹۸). راهنمای ویرایش، تهران: سمت، چاپ سیزدهم.
۱۴. فتوحی، محمود (۱۳۹۳). آیین نگارش، تهران: سخن، چاپ یازدهم.
۱۵. فرشیدورد، خسرو (۱۳۴۱). «نشان شگفت یا نشان عواطف»، مجله راهنمای کتاب، سال ۵، شماره ۶، ۵۲۹.
۱۶. کاخی، مرتضی (۱۳۸۱). شیوه نگارش، تهران: امیرکبیر، چاپ چهارم.
۱۷. مایل‌هروی، نجیب (۱۳۷۹). تاریخ نسخه‌پردازی و تصحیح انتقادی نسخه‌های خطی، تهران: کتابخانه موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.
۱۸. میرهاشمی، طاهره (۱۳۹۶). «بررسی نقش نشانه‌های سجاوندی در شعرهای نیمایی مهدی اخوان ثالث»، شعرپژوهی، سال ۹، شماره ۳، ۱-۲۴.
۱۹. نیکوبخت، ناصر؛ قاسم‌زاده، سید علی (۱۳۹۱). دانش نشانه‌گذاری در خط فارسی، تهران: چشمه.
۲۰. یاحقی، محمدجعفر؛ ناصح، محمد مهدی (۱۳۹۷). راهنمای نگارش و ویرایش، مشهد: به‌نشر، چاپ سی‌ودوم.
۲۱. نصراللهی، یدالله (۱۳۹۹). «نقد کتاب نگارش و ویرایش»، پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، سال ۲۰، شماره ۴، ۳۹۹-۴۱۲.
۲۲. خاکی، محمد (۱۴۰۰). شیوه‌نامه دایره‌المعارف بزرگ اسلامی، ویراست دوم، تهران: مرکز دایره‌المعارف بزرگ اسلامی.
۲۳. هاشمی، محمدمنصور؛ خندق‌آبادی، حسین (۱۳۹۹). دانشنامه و دانشنامه‌نگاری تاریخیچه، روش‌ها و نمونه‌ها، تهران: نشر کتاب مرجع.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی